

SZABÁCS MEGVÉTELE.

Történetírásunk Szabács vár megvételéről idáig Bonfinitól értesült; kortársaitól alig hallottunk többet egy-egy apró részletnél. Bonfini szépen kikerekíti, érdekes részletekkel tarkítja s tetszetős ruhába öltözteti a fontos eseményt, mint a költők ésszónokok szokták. S mi utódai elfogadtuk, megrövidítve műveinkbe szőttük, mert ily szép műdarabon nincs sok változtatni való. Kételkedni sem volt okunk. A tények harmoniája tökéletes, képtelenség sehol, mindenkire illik szerepe, ruhája.¹⁾

Nem régen azonban, jó későn, újabb híreket is kaptunk a szerencsés hadi vállalatról, még pedig teljesen hiteles forrásokból.

Itt az ideje, hogy emez újabb híreket ama szép elbeszéléssel egybevevessük. Meg kell ismerkednünk a kútforrásokkal, meg kell állapítunk értéküket.²⁾ Ez alapon az ellenmondó tényeket egymással mérlegeljük s végül a tisztázott tények fonalán az egész hadi vállalatot rekonstruáljuk.

A K Ú T F Ő K.

I.

Legfőbb kútfőnk maga *Mátyás király* és kancellárja: *Gábor*, egri püspök, amaz intézője, emez szemtanúja a hadjáratnak.³⁾

¹⁾ Bonfini alapján beszéli el Szabács megvételét Teleki s utána pl. Salamon «Magyarország a török hódítás korában» című műve második kiadásában is.

²⁾ Ezt azonban nem tehetjük, némely nem-katonai szempontok belevonása nélkül.

³⁾ Az alább megbeszélendő kútfők a Mátyáskori diplomáciai emlékek II. kötetében s a IV. kötet függelékében az 1475—76. évszámok alatt találhatók.

A királytól hét levelünk van. Egyiket még 1475 augusztus közepén írja a pápához. Általánosságban jelzi nagyszabású készülleteit a török ellen s különösen fontos, hogy megerősíti a szicíliai király követének: Roverellának — úgy látszik részben — ránk maradt e nemű értékes tudósításait. Másik levelét levonultában Péterváradról írja hozzá, szintén előkészületeiről. Biztos útmutatónk e levél arra nézve, hogy a hadjárat célját s a király szárazföldi és vízi hadserege újjászervezésének időpontját helyesebben meghatározhatassuk. Ezért általában Mátyás kori hadtörténetünknek egyik fontos dokumentuma.

Ugyancsak Péterváradról ír egy másik levelet a Budán maradt velencei követhoz: Baduariohoz, mintaszerű olasz diplomata stilben. Szép szavak, méltóságosan elmondva, semmi tény. A kancellár majd megírja a többit, — végzi a király. Velenczét nagyon szemmel tartják ez időben a magyar udvarnál. Szorult helyzetben van. II. Mohammed szultán teljes erővel ront balkáni tartományainak. A Peloponnesus már 1460-ban elvész; most az albán városokra kerül a sor. Velencez békélne is, nem is, kalmár módra tétováz s e nyáron (1475.) is sokáig alkudozik a nagy hódítóval. Ezért Budán gyanakodva néznek rá, de az összeköttetést szükségből fenntartják vele.

A kancellár, úgy látszik, több ízben ír Budára Baduariohoz. E levelek közül azonban csak kettő ismeretes.¹⁾ Pusztán a tényeket beszéli el s csupán azért mentegetőzik egy ízben, hogy a király kénytelen volt elfogadni a szultán követeit. Mert a törökkel való békés érintkezést kölcsönösen rossz szemmel nézték egymásnak.

A pápához Sabác alól (már 1476-ban) intéz megint levelet a király. Önérettel és méltósággal szól, mert a pápa meg őt vádolta, hogy békülni akar Mohammeddel. Kötelességét — úgy mond — jól ismeri, hiszen a török elleni harcra született s erre neveltek. Ime nemcsak országának minden erejét, hanem saját személyét is a harcba viszi, holott az európai s különösen az olasz fejedelmek és a pápa által részére ígért segély mindig elmarad. A vár megvétele (február 16-án) néhány szóval jelenti, a részleteket most is a kan-

¹⁾ Velencez levéltárában bizonyára többet is találhatnánk.

czellárral iratja meg, kinek e nemű levelei közül azonban eddig csak egyet ismerünk.¹⁾

E levél a vár bevétele napján, 1476 február 15-én kelt s összes okmányaink, sőt összes kútfőink közt a legfontosabb. Elbeszéli az ostrom végét s leírja a vár erődítését, személyzetét, felszerelését. Mikor a megvétel nehézségeit rajzolja, mintha akarva nagyítná a tényeket nyomatékos szavaival, hogy a király javára hatást érjen el a pápánál²⁾; végül azonban a pápa oldalához csatlakozik urával szemben, midőn reményét fejezi ki, hogy e győzelemtől neki bátorodva, most már bizonyára merészebb hadjáratokra is el fogja magát szánni a király.

Az egri püspök elbeszélésének teljes hitelt adhatunk. Maga a király is utal rá, hogy kancellárja mindenről tud s tapasztalásból beszél. Ez idő tájt csakugyan ő a legbizalmasabb embere, utolsó hadjáratában is kísérője. Ferenczrendi szerzetes volt, «kötéllal átövezve, szeletenkint koldúta a kenyeret».³⁾ De Kapisztrán János oldala mellett nőtt föl s így korán megismerhette a törököket, a Hunyady házat s magasabb hivatását. Olasz eredete klasszikus műveltséget jelentett, melynek értékét tehetsége megsokszorozta, ambíciója pedig forgalomba hozta a királynál. Gyorsan lett erdélyi majd egri püspökké, sőt bibornokká. Az udvarban élő olaszok a király jobb kezének, szemének, az ország kulcsának tartották. Eszére s főleg tollára volt nagy «züksége a királynak».⁴⁾ S mi neki köszönhetjük, hogy a Szabács elleni vállalat történetéből a meséket kiküszöbölhetjük s kútforrásainkhoz mértéket kaptunk. Egyszerűen, a Bonfini-féle cziczomák nélkül, világosan s részletesen, mint egy

¹⁾ A kancellár e levelei közül több bizonyára ma is lappang a pápai vagy más olasz levéltárban, holott bizonyára érdekes részleteket tartalmaznak az ostromról.

²⁾ Ép úgy, mint maga a király, ki február 16-dikán írott levelében «de hac munitissima arce et loco cristianitatis perniciosissimo» beszél Szabácsról, a megvételére fordított roppant fáradságról s különösen nagy nyomatékkal említi, hogy bár sok és nagyon erős várakat ostromolt már meg, annyi munkával, nehézséggel, költséggel és embervesztéssel egyet sem, mint Szabácsot. Holott legalább emberekben szenvedett veszteségéről tudjuk, hogy az nem sokkal haladta meg a kétszázat.

³⁾ Galeotti Schwandtnernél. XVIII. fej.

⁴⁾ Lásd főleg. Dipl. eml. II. f. 311. l.

modern harcztéri tudósító s hatással, mint egy igazi író, beszéli el tapasztalatait.

Az ő, vagy valamelyik, szintén humanista műveltségű királyi titkár¹⁾ tollára vallanak a király levelei is, főleg pedig az, melyben mintegy két héttel előbb, szintén Szabács alól, Nápolyban levő követét értesíti az ostrom folyamatáról. E levél másik fő-kútforrásunk. Stiljéről azonnal Liviusra emlékezünk. A hatáskeresést azonban legfeljebb csak akkor érezzük, midőn az ostromlottak segítségére jött törököknek ütközet nélkül, hanyatt-homlok történt visszavonulását minden különösebb megoldás nélkül beszéli el, hogy a menyasszonyos udvarnál minél jobb benyomást szerezzen.

A Budán levő olaszok, kik a királyt és kancellárját jól ismerik s gyakran bámulatos tájékozottságot mutatnak az ország állapota felől, folyvást érdeklődnek a hadjárat iránt s ha tehetik, írnak is róla hazájokba.

Lupus Lukács és Cavitelli Jusztinián, olasz diplomaták — tanácsosi címmel — Mátyás király szolgálatában, Budáról a milánói hercegnek írogatnak apró, kevésbé fontos részleteket, gyakran áradozva a Mátyással 1473 óta «szövetséges» fejedelem előtt Szabács várának roppant erősségéről és fontosságáról, urok a király lelki nagyságáról és merészségéről, hogy télen, dermedt hidegben fogott ily nehéz vállalatba. A miben igazok is volt, kivált a magok nem-katona szempontjából.

Az előkészületeknek némely jelentősebb részleteiről az említett velencei Baduariótól értesülünk, ki a velencei Signoria-hoz, és Roverella Floriustól, a szicíliai királynak Budán levő követétől, a ki a ferrarai herceghez ír. Egy velencei diplomata természetesen sohasem áradozhatott; Roverellát — egy nem-katona fejedelem követét — pedig a király és a «katonáknak született» magyarok hadi erényei és előkészületei ejtették önkéntelenül is bámulatba, a mit fokozhatott annak tudata, hogy a ferrarai herceg, neje (Beatrix testvére) révén nemsokára sógorságba volt jutandó Mátyással. Adatait azonban elfogadhatjuk, annál is inkább, mert maga a király is fölemlíti egy ízben a pápa előtt, hogy

¹⁾ 1476 január 16-dikán írja a király: «celeri manu secretarii nostri inter nives et frigora . . .» (I. h. IV. 312. l.)

Roverella a török elleni készülődéseinek nagy részét saját szemével látta.¹⁾

Ezek legmegbízhatóbb kútforrásaink. A hadjárat intézőjétől, szemtanúktól eredő adatok, melyeket ma *hivatalos* tudósításoknak neveznénk. Ezekhez kell mérnünk hitelesség tekintetében minden másnemű adatainkat.

II.

Megbízhatóság és részletesség tekintetében második kútfőnk a «*Szabács viadala*» című históriás ének.²⁾ Egy, bár elején csonka, de azért mai formájában is egészet alkotó művecske. A tudomány a költői maradványok közt adott neki helyet s immár tisztában vagyunk azzal is, mit tartsunk róla mint költeményről és mit mint krónikáról.

A XV. század irodalma nem gazdag nálunk műfajokban. Valamint egyszerű a társadalmi élet s csekély annak látóköre és így irodalmi szüksége is. A tömeg s az előkelő osztályok szellemi életét a vallásos eszmék töltik be, ezek vetnek korlátot a tudománynak és szabnak irányt a költészetnek. Ezért, míg a tudományok fejletlenek, a vallásos költészet pl. a «Margit legendá»-ban igazgyöngyöt is terem.

Ezen kívül azonban a nemesi társadalomnak csak egyetlen irodalmi szüksége van, mely mindennapi, *katonai* foglalkozásának felel meg.

Az ifjunak katonai nevelésére a férfinak katonás élete követ-

¹⁾ I. h. IV. 310. l.

²⁾ Thaly Kálmán fejtegette legelőször a «Századok» 1872. évi folyamában. Megjegyzéseket többen tettek rá. Közlés s nyelvészetileg fejtegető Szilády Áron a «Régi Magyar Költők Tára» című gyűjtemény I. k. 23—27. és 285—300. lapjain. A krónikás ének elnevezését Sziládyval együtt én sem tartom helyesnek. Mert a «Szabács viadala» kifejezés nincs meg magában a műben s nem is azt fejezi ki, a mit akar. Az egyedül helyes «Szabács megvétele» ellenben teljesen kifejezi az ostrommal való bevétel értelmét s *magában a históriás énekben is előfordul.* (44. sor.) Ezért adtuk mi is e címet jelen dolgozatunknak.

kezett. A jogi mellett a hadi pálya az egyetlen, melyre nemes ember léphet. Ez legméltóbb társadalmi állásához, legegyszerűbb út becsületes vagyonosodására, legméltóbb tárgya ambíciójának s egyszersmind törvényes kötelessége is.

E mellett nálunk a karddal a hitet, a hazáért való küzdelemmel a vallásért való harcot kötötték össze a körülmények. A mi a hadi foglalkozást még inkább megnemesíté, mintegy megszentelé.

Ezért a költészetnek legméltóbb tárgya a vitézség az eretnek s különösen a törökök ellen, természetes formája a dicsőítő vagy kesergő dal,¹⁾ s leginkább a *krónikás ének*, melynek az előbbi századokból átöröklött kultuszát elevenebbé, közvetlenebbé, tartalmasabbá teszik a XV. századi magyarságnak a csehek s kivált a törökök elleni súlyosbodó küzdelmei.

E vallásos harcz hősei közül Hunyadi János emelkedik ki, mint a hitért lelkesülő középkori magyar katonának legnemesebb típusa. Szól is tetteiről az ének, nemcsak magyar, hanem délszláv ajakon is.

Fia: Mátyás nem ily egyszerű katona már. Józanabb, számítóbb, világiasabb. De azért bátor és vallásos hadvezér, ki alatt hozzá méltó s hasonló katonák: egy-egy Kinizsi, Magyar Balázs, Báthori, Drágfi, Szapolyai, Bánfi, Csupor, Székely, Egervári, a Rozgonyiak, Dócziak, Jaxicsok és mások szünet nélkül küzdik a nagy harcot Moldvától az Adriáig, s másutt: éjszakon és nyugaton is.

Szükség volt hát vitéz katonára naponta, a király állandó seregén kívül is, mely ura parancsára minden pillanatban készen állva, inkább csak magját képezé a magyar hadseregnek. S viszont állandó maradt a szükség: a hősök tetteinek megéneklésére is.

Ez a világ szülte a mi énekünket.

Olyan az eszejárása, mint koráé. Az okos vitézség a derék katona legfőbb feladata, dicsérete, jelszava. A számíthatatlan vakmerőség kész veszedelem, tehát «hitvány keménység, kevélység és bizony nem vitézlő merészség». S legfőbb vigasztalás az Isten. Az ő szeretete fogadja magához a «kegyes úrfit», a «főtisztes hadnagyot» és a «többit, a kik Szabács alatt rajjal haltak». Imát

¹⁾ Lásd «Régi Magyar Költők Tára». I. 28—30. l.

küld érték istenhez a lantos, s hálát ad egyéb nagy sok jótéteményei közt: *Szabács megvételéért*, mely alatt válogatott népek «oly nagy vitézségeket mutattak, mit meg nem mondhat emberi állat».

Ez az alaphang: eleven hit Istenben és a vitézségben, aztán az igénytelen köntös: a versalak s a dal, fő költői vonásai krónikás énekünknek. Más költőiséget nem is kívántak tőle hallgatói. Erre volt lelkükben igazi fogékonyság, ebben tudtak gyönyörködni. Magának a tartalomnak *igaznak* kellett lenni; ebben nem túrték a poézist.

Finomúlt izlés és magasabb műveltség nélkül nem irodalmi műfajt, valami epepea-félét vártak akkor. S nem is szórakozás, időtöltés, mai értelemben vett fensőbb szellemi élvezet után vágyakoztak. Apáik és kortársaik vitézségét vagy épen a saját viselt dolgokat óhajtották emlékezetükbe hozni, oly formában, hogy azokon okólni, vigasztalódni, avagy buzdúlni, nemesülni, büszkélkedni lehessen. Vitézi tetteket, s ha voltak, *új* vitézi tetteket kívántak hallani. Gyorsan és részletesen értesülni az új hadi eseményekről. A vágy, melylyel mi főleg mozgalmas időkben az újságok után kapunk, gyűjtötte gyakran a dalos köré az érdeklődő hallgatóságot, mely maga is naponkint viselte, forgatta a kardot, melynél tehát az újságvágy a foglalkozás szülte komoly és közvetlen érdeklődés forrásából fakadt. Ezért s mivel a hír akkor nem a mai villám-szárnyon suhanó, hanem ólom-testű ritka madár: a lantostól várják a megbízható tudósítást, az ő elbeszélésében tehát a tények való-igaz volta — életkérdés.

Köznemesek, főurak, főpapok — akkor szintén hadvezérek — s maga a király jutalmazták, tartják őket udvarukban; de állandóan alig. Új tárgy kellett a hallgatóságnak, s új tárgy a lantos muzsájának is. Vándorbotjával kezében indul hát tovább a küzdelem színhelyére, új benyomásért, új hírekért. Vagy ura mögé hadi rendbe áll, csatatérrel, harcmozdulatokkal, ostromlott várral, hadi szerekkel személyesen ismerkedik meg, előbb a kardot forgatja, aztán a tollat.¹⁾

¹⁾ E részben jellemző lantosunkra nézve, hogy versében törökös kitételeket is használ, még pedig mintegy hadi műszavak gyanánt, a várfal alkotásának megjelölésére. («Szabács viadala» 105. és 106. sor. V. ö. végül a Szilády Á. megjegyzéseivel.)

Ez úton gyakran érintkezhet hallgatói közt olyanokkal is, a kiktől új küzdelmekről, új részletekről nyert tudomást; olykor talán épen azok tetteit énekli, a kik előtt lantja peng. Újabb forrása az alkalmas tárgynak, szüksége az igazmondásnak.

E közvetlenség és igazmondás szerez állandó értéket műveinek s teszi az események bő kútforrásává, melyből ime századok múltán is bizvást meríthet a hadtörténelem.

S a mi fentartá számunkra e műveket, az a lantosnak deákos műveltsége, iskolázott eszejárása s az írás ismerete, gyakorlása. Ez adott neki felsőséget előkelő hallgatói fölött is, kik jobban értettek a kard-forgatáshoz, mint a betűvetéshez. S ez különbözteté meg őt a nép regőseitől, a jocularoktól s a középkor más közönséges vándor csempűragóitól.

Ime számunkra a «Szabács viadala» értéke és jelentősége.

Ugyanaz a szükség szülte, mely egy évszázaddal később a Tinódi Sebők deák históriás verseit, szintén igazi kincsbányáit a hadtörténelemnek. Azok a viszonyok okai gyöngé költői szellemüknek és erőteljes historiai testalkatuknak. Ugyana fajta fordulatok, néha ugyanazok a kifejezések jelzik az idő szerint távol eső művek verrokonságát. A «Szabács viadala» mintegy szépapja az «Egervár viadaljáról való ének»-nek. A különbség csak az, hogy 1176-ban még Szabács, 1552-ben már Egervár (és társai) megvételéről szól az ének. S hogy a Mátyáskori lantos tehetsége költőibb, izmosabb, s művecskéje e nagy időközkhöz képest egyszerűbb, tömörebb, valamint áttetszőbb, ifjabb s rugékonyabb társadalma ie.

Nincs hát okunk kételkedni, hogy a Szabács megvételéről szóló ének teljesen egykorú. Sőt annak sem mond ellent a mű tartalma, hogy lantosunk az ostromnak szemtanúja volt. Csak a kissé idegenszerű nyelvet fejtsük fel s szokjuk meg, a későbbi olvasásnál már a világosnak, naivnak és közvetlennek tiszta hatását érezzük.¹⁾

S mérjük csak össze a magyar táborból nyert hiteles tudósításokkal, a főtények meglepően összevágtnak: A várat *hajókkal* körülveszik, s ezekről ostromolják. Megjelenik *Ali* bég, de azonnal visz-

¹⁾ V. ö. Thaly Kálmán értekezését «Szabács viadala»-ról (i. h.) és Szilády Aronét, Tinódiról. («Régi Magyar Költők Tára» III. k. Bevezetés.)

szavonúl harcز nélkül. Az ágyúzást folytatják. Végre a vár kegyelemre *megadja* magát.

Itt-ott az apróbb részletek is azonosak.¹⁾ A mi különbség van, egyrészt az elbeszélők egyéniségéből, másrészt művök természetéből ered. Az egyik diplomata, tág látkörű, magas műveltségű férfi, a ki magához hasonló olasz uralkodók számára ír jelentést; a másik egy jó szemű de naiv lantos deák, ki katona-emberek buzdítására, isten dicsőítésére költ dalhoz való vitézi verseket.

Az egyiknek csak általános értékű tények kellenek, a másiknak kevésbé fontos, de katonákat érdeklő, epizódszerű részletek is. Így pl. a kancellár megírja a pápának, hogy hányan estek el az ostrom alatt; a lantos a sokak közül egy kegyes urfit és egy főtisztas hadnagyot név szerint meg is említ, hogy illendően el is bucsúztathassa őket. Később a «cseh vitéz népek» sikeretlen, veszélyes kalandját szövi közbe s mindjárt el is mondja, mit tart rólok s az igazi vitézségről.

Aztán a kancellár józanabb s jobban értesült, tehát mélyebben keresi az okokat; a lantos nem tudhat meg mindent, tehát külső de érdeket keltő körülményeket is okul vesz. Az előbbi szerint pl. a várat azért kellett megadni, mert a falak felső védő műveit a hajókról teljesen szétrombolták már, az utóbbi szerint pedig, főleg a török Hamza árulása miatt. Ily modorban beszél el és okolja meg lantosunk Ali bég jöttét és távozásának okát is.

* * *

Lantosunk énekéhez s a kancellár tudósításához csatolhatjuk (az úgynevezett) Verancsics «*Névtelen*»-jének előadását a XVI. század közepe tájáról.²⁾ A «*Névtelen*», Szalay László szerint valószínűleg Zay Ferencz, a ki mikor Landorfehérvár vesztét leírja, Szabács vár XV. századi építésének és megvételének történetét is közbeszövi.

Elbeszélése sajátságos keveréke a való és téves adatoknak.

¹⁾ Pl. ő is olyan alkotásúaknak mondja a vár falait, mint a kancellár. A mi szintén fontos körülmény pl. Bonfinival ellentétben.

²⁾ «Magyar tört. emlékek.» Írók III. k. 152. és köv. 1.

Olvasásakor hol lantosunk éneke csendül meg fülünkben,¹⁾ hol a kancellár levelére emlékezünk;²⁾ de mindenütt érezzük, mint kever a XVI. századi ügyes elbeszélő a XV. századi képbe öntudatlanul is saját korabeli vonásokat.

Értesülései azonban nem annyira sablonszerűek, mint — látni fogjuk — a Bonfiniúi.

Ügyesen — itt-ott naivan — beszéli el a vár építését, írja le szerkezetét, fontosságát, a király nagyszerű hadi készületeit, az ostromot, s a mi szintén nevezetes, tudja, hogy a vár megadás útján jutott a király kezébe. De a fő momentumok: a hajóhad, a vár árkaiból hajókról intézett támadás s az értékes részlet: Ali bég megjelenése — előtte ismeretlenek.

Hogy használhassuk, többi adatairól is mindig le kell bontanunk a XVI. századi képet. Így az általa leírt külső és belső várból a külsőt el kell hagynunk,³⁾ s akkor előttünk áll az 1476-ban megívott Szabács, a mint a kancellár leírja, nyolcz külső és egy belső tornyával. Csakhogy más alakban, részben kőből újjá építve, megizmosodva. Eme toronyba szorúlnak szerinte össze végül a török vitézek, szám szerint kétszázan s adják meg magokat a királynak, mintegy igazolni akarva a szabályt, hogy a donjon, a vár védőinek végső menedéke.

Értékét azonban így sem vonhatjuk kétségbe, sőt már azzal megállapítottuk, hogy a kancellár levelei és a lantos éneke mellé helyeztük, a melyeknek vonásaival az ő képének egyes vonásai megegyeznek.

III.

Harmadik kútfőnk *Bonfini Decas*-ai. Ismét más természetű forrás mint előzői. Azok diplomaták levelei, krónikás éneke, ez egykorú udvari történetíró tervszerű munkája.⁴⁾

¹⁾ Pl. mikor az elesettekről, a szultán bosszúságáról vagy a várnak Mátyás általi megerősítéséről szól.

²⁾ Pl. a vár alkotásának leírásánál.

³⁾ A várnak egész leírása különben is zavaros.

⁴⁾ A kezemnél levő 1606. évi hannoveri kiadás szerint (Dec. IV. Lib. II.) az 562. lapon és (Dec. IV. Lib. III.) az 578. és 579. lapokon.

Bonfinit jól ismerjük. Olasz humanista, kit 1486 vége felé Mátyás király bőkezűségének híre vonzott hozzánk. Tőle nyert megbiztatásra írta meg az ország történetét.

Szónok történetíró, mint Livius, kit utánoz. Nem a tények egyszerű igazsága, hanem a szép külső a fődolog nála. Okok és jellemzetes után is törekszik ugyan, de gyakran ingatag alapon. Mátyás kora óta kezd eredetibb, megbízhatóbb lenni, mert már egykorúaktól kell beszereznie adatait. De mivel ezután is inkább a külső hatást mint az igazságot keresi, hitele óvatosságra szorúl. Sokat és gyorsan dolgozott, s hogy szószaporító, szónok emberek módjára kicsiből nagyot, homályosból világosat, szárazból elevenet csinálhasson, fantáziájára bízta magát, s ezért gyakran fenyeget a veszély, hogy szép formában kapjuk a hamisat.

Leghelyesebb mód: csupán tényeit fogadni el, bár ő ezeket is rendszerint onnan veszi, a hol kapja.

1490 felé kezd legmegbízhatóbb lenni, mert mind több-több eseménynek volt szemtanúja s mind közvetlenebb forrásból meríthetett. Azonban hogy Szabács megvételeéről írt, már több mint két évtized telt el Szabács megvétele óta. S ez időköz elég nagy arra, hogy kútforrásait és előadásának különösen részleteit tartózkodással fogadjuk, a hol pedig éppen ellenmondásba keveredik egykorúak hiteles tudósításával, mellőzzük is.

Tőle tudjuk meg Szabács vár felépítésének történetét, melyet mint valószínűt,¹⁾ más értesülésünk hiányozván, elfogadni kényszerülünk.

A mi az 1476. évi ostromot illeti, szerinte a magyarok először a *Száva éjszaki partján* szállnak táborba, majd átmennek a folyón s *körülveszik* a várat. Ágyúzás, rohamok következnek. Visszaverik őket. Erre a *király* csónakon *kikémleli* a vár leggyöngébb oldalát s ezt aztán összerombolják. Végül *cselből* elhagyják a várat, éjjel a másik oldalon összejönnek s *véres küzdelem után beveszik*.

Mint látjuk a másik két kútfő egybevágó adataival csak a legnagyobb általánosságokban egyezik meg: a vár *körülvételében s ágyúzásában*. Úgy, de e két dolog minden ostromlott várral meg

¹⁾ Minden arra mutat, hogy *csakugyan a törökök építették*. S ez a fődolog. Ezt Eschenloer is, Verancsics Névtelenje is megerősíti.

szokott történni. E sablonnak tehát nem sok hasznát vesszük, s a lényeges momentumok: az *árok*, a *hajók*, *Ali bég* jötte s a *vár megadása* nála teljesen hiányzanak.

Következés: A Száva éjszaki partján való táborozás talán *lehet* igaz. Hasonlókép a király kalandja is, mint alább látni fogjuk. De ezek nem a fontos események. A leglényegesebbek: a csel és a várnak egy utolsó véres ostrommal bevétele — *nem való*.

Ezen kívül a kevésbbé fontos részletek közt is találunk némely gyanúsakat, melyekben talán csak egy szemnyi valóság van, a melyek tehát nem egészen úgy, vagy aligha történtek meg. A hadjárat leírásánál ezekről sem fogunk megfeledezni.

A többi kútfők, szintén krónikások vagy történetírók művei, kevésbbé jelentékenyek.

Az egykorú *Turóczi*, mint szokta, röviden és szárazon szól néhány sorban Szabács ostromáról. De értelmesen s a mit mond, hitre méltó.

A külföldiek közül a lengyel *Dlugoss*, szintén egykorú, s bár magas állású és eszes író, Mátyással mint ellenséggel szemben sokkal elfogultabb, sem hogy objektív lehetne. A sziléziai *Eschenloer* pedig ép az ellenkező hibába esik.¹⁾ Ha a királyról szól, javára mindig nagyít s csak hogy szépet mondhasson, nem mondja mindig az igazat. Aztán sem ő, sem *Dlugoss* nem merített közvetlen forrásból, a mi lépten-nyomon meglátszik előadásukon. Számunkra hát műveik inkább messzelátók, melyekbe megfordítva kell nézünk, mint a hogy ők néztek, hogy helyesen láthassunk.

Az egykorú olasz *Galeotti* Mátyás királynak egy adomaszerű jellemvonását kötö Szabács ostromához; s végül a XVII. századbeli sziléziai *Curæus Annales-einek*²⁾ tárgyunkra vonatkozó néhány sora a miatt válik fontossá, hogy megemlíti a szerinte Hag Ferencz nevű alvezérnek, lantosunk «Francz főtisztes hadnagy»-ának esetét, mi által énekünknek egy apróbb de szép részletére is rányomja a hitelesség bélyegét.

¹⁾ Eschenloer: «Gesch. der Stadt Breslau». (1440—1473). Breslau. 1828. 337—339. l.

²⁾ Joach. Curæus Freistadiensis: *Gentis Silesiæ Annales*. Vitenbergæ. MDLXXI. Az 1475—6. évekhez.

A H A D J A R A T.

I.

1471-ben, mikor Mátyás királyt a cseh háborúk leköték, bár titokban, a szokottnál merészebb lépésre szánta el magát a török. Sok ezernyi sereget¹⁾ küldte minden zaj nélkül a Szávához, mesteremberekkel és munkásokkal, s hogy minél gyorsabban végezzenek, *fából* erősséget emeltete Szabács körül a folyó partján.²⁾ A király értesülvén erről, azonnal leküldé Gábor kalocsai érseket, (nádasi) Ungor Jánost, Ország Mihály nádort és más főurakat, hogy a vár építését akadályozzák meg s ha már fölépült, rontsák le.

Még javában folyt az építkezés, mikor a magyar sereg leérkezett. A sereg a Száva éjszakai partján helyezkedik el, szórja az ágyúkból és gépekből a golyókat, lassankint átterjeszti a küzdelmet a Száva folyóra is, de azért a törököt az építkezésben nem képes megakadályozni. A folyón való átkelést egyik fél sem kísérli meg, mert nagyon egyenlő erővel vannak. Ilyképen a vár mégis fölépül s a magyar vezérek állítólag beérik azzal, hogy Szabácscsal szemközt szintén emelnek egy kisebb erősséget.³⁾

Ezzel bebizonyítá életrealóságát a rabló fészek, újabb réme a határszéli föld népének, jelezve egyszersmind mérföld-mutató gyanánt a török birodalom legújabb határát.

A török 1456 óta, hogy Hunyadi és Kapisztrán Belgrádtól véres fejjel visszavetették, rendes támadó hadjárattal nem lépett föl Magyarországra ellen. Nem találta még érett gyümölcsnek. De a har-

¹⁾ Bonfini szerint 20,000 embert.

²⁾ Szabács nevéről Bonfini 1471-hez ezt írja: «Sabaz, quod turcica lingua mirabile quid significat», a mihez Hammer (Gesch. d. osman. Reichs. II. 562. l.) azt jegyzi meg, hogy: «Sabacz heisst auf türkisch gar nichts . . . Der türkische Name von Sabacz ist Bögürden». Különben Bonfini sem sokat bízott a maga török tudományában, mert 1475-höz már jónak látja kijelenteni, hogy Szabácsot «a Sauo Sauatium fortasse melius diceremus».

³⁾ «Oppidulum» Bonfini szerint. Később ezt az erősséget senki sem említi.

czot folytatta, a hogy szokta, rabló módjára. Lassan haladni előre, de folyvást gyöngíteni az ellenséget, e jelszót követte híven. Moldvától kezdve végig a magyar határ mentén a dalmát tengerpartig, hol mint rablócsapat kalandozik, hol jelentékenyebb sereggel a magyar király hűbéresei ellen folytat háborút; majd várat építve, foglalva, visszafoglalva, folyvást fel-felüti fejét. E küzdelemben a hűbéres tartományok közül Moldva, mögötte a magyar vagy a lengyel királylyal, még tartja magát. Oláhország (1462-ben) már behódolt. Rácország Hunyadi és Brankovics halála után azonnal török tartománynyá lett. Bosznia, Horvátország, Hercegovina és a dalmát dél-vidék fölött még folyt a küzdelem s hol ide, hol oda billent a mérleg.

Kelet felé, Havaselve határán a legszélső bástya *Szörény*, (a mai Turn-Szeverin) magyar vár, innen a Dunán, tehát már kevesebb jelentőséggel. *Szendrő* (Galambóc czsal és más kisebb várakkal együtt) 1459 óta a török kezén, legészakibb s legerősebb vára az ozmán birodalomnak. Odább nyugotra *Nándor-Fejérvár* (Belgrád) a legfőbb magyar erősség, Péterváradal együtt tárháza a hadi szereknek, központja a hadi vállalatoknak. Tőle délnyugotra *Szrebernik* vára jelzi a magyar uralom határát, a melytől délre azonban *Zvornik* és *Visegrád* már visszavíthatatlan török erősségek. Bosznia fővára *Jajcza*, 1463-ban már egy ízben a töröké, de hogy Mátyás király még ez évben visszafoglalta, mindvégig magyar végvár.

A főerősségek e vonalán a legfontosabb pont Nándor-Fejérvár, közvetetlen teste az anyaországnak, mely ha el esik, Szrebernik és Jajcza sorsa is eldőlt. Egy vár, mely közte és Szrebernik közt épül, előbbit oldalt fenyegeti, utóbbinak eleje kerül. Ha a ritka magyar várak eme hosszú védelmi vonalán eddig is át lehetett surranni az anyaország, Szlavonia, sőt Krajna, Karinthia és Stiria felé is, ezentúl egyenesen és gyorsan belevághattak a rablók az ország testébe, a Szerémségbe, innen tovább, s visszajövet viszont hamar érhettek menedéket.

És valóban *Szabács* megépítése óta alapja, kiinduló pontja lett e vidéken a pusztító kalandoknak s tárháza a rablott embereknek, kincseknek.¹⁾ Mintegy kérdőjel meredt Nándor-Fejérvár szemébe,

¹⁾ A Névtelen szerint e várból pusztították el a törökök Szerém,

melyet túl felől a Morava fő-völgyének végén, a legfontosabb ponton, a régi erős Szendrő vár fenyeget.

Volt hát elég ok arra, hogy e két török várat Nándor két oldalán egyformán fontosnak tartsa a magyar hadvezérlés s általa a hazánkban tartózkodott olaszok, kik egykor a külföld előtt s ma számunkra is a magyar kormány önkéntelen szócsovei.

Szabács jelentősége csupán annyival csekélyebb, hogy fából, kisebb téren épült s nem oly fontos, természetes út csomó-pontját zárta el, mint Szendrő vár.

E körülményen fordulhatott meg különben az az egész hadjárat, mely 1475 végén kezdődve, 1476 elején Szabács megvételevel végződött. Mert a diplomáciai levelezések meghazudtolják Bonfininak azt az állítását, mintha 1475 vége felé (mikor az éjszaknyugoti új tartományokban dolgát végzé) a király Budáról egyenesen Szabács megostromlására indult volna. Csak azt látjuk, hogy a török ellen készül, majd indul a déli határ felé s hogy vár-ostromra szükséges hadiszereket is visz magával.

A helyzet kulcsa ezuttal Moldvában volt, melynek vajdája a vitéz István, 1475 elején az ellene mint behódolni vonakodó hűbéres ellen küldött nagy török sereget magyar (és lengyel) segítséggel teljesen tönkre verte. A vajda is a király is jól tudta, hogy a szultán, «a hódító Mohammed», nem marad adós e vereségért. S csakugyan a vajda sürgetve kér segítséget a királytól. De Mátyás úgy értesült, hogy a szultán az ő készülődéseinek hírére egész nyáron a bolgár-ráciz határvidéken táborozik, nagy erőfeszítéseket tesz, a határszáron sok katonát von össze. E készülődést aztán a király inkább Nándorfejérvár illetve Magyarország — a vajda hűbérura — ellen irányoztnak tekinté.¹⁾

1475 júniusban és júliusban Mátyás már nagyon készül, de csak október második felében látszik magát elhatározni. Négy irányban — Fejérvár, Szeged és Erdély felé — indítja el magyar és cseh gyalogosokból és lovasokból álló seregét.²⁾ Maga, a gyalog-

Valkó, Baranya és Pozsega vármegyéket s Tótország nagy részét. A mit azonban nem szabad szó szerint vennünk. Mert e tájak pusztítása még csak kezdődött ez időben. Az elpusztítás a következő korszak műve volt.

¹⁾ Lásd különösen i. h. II. 267. l. és IV. 310—314. l.

²⁾ Baduario szerint a király «manda . . . per la via d' Alba le zente

gokkal rakott hajóhadat október 15-én előre bocsátva, október 19-én indul el Budáról Pétervárad felé¹⁾ s miután október 25-dikén Szegeden, október 28-án pedig Tolnán megfordult, november 30-án Péterváradon tűnik föl. Buzdítja és segíti a havaselvei oláh vajdát s minden eshetőségre készül.

Az irányt vagy célpontot azonban, a merre tart, nem látjuk tisztán. Bizton úgy látszik, ő maga sem tudta. Hol Szörényt említik, hol Szendrő és Belgrád vidékét látjuk annak. Szabácsot soha. Lassankint érlelődhetett meg benne a terv, mibe fogjon. E részben a török magatartását vehette irányadóul. Csak azt tudta bizton, hogy ha fölkészült s neki indult, eredmény nélkül nem térhet már vissza.

Békülnie nem lehetett a törökkel. Hiszen az utolsó béketárgyaláskor nem kevesebbet kívánt az tőle, mint hogy szabad útat engedjen neki Dalmácián és Horvátországon keresztül.²⁾ Küld ugyan a török, mikor Mátyás jövetelét hallja, ünnepélyes követet hozzá Péterváradra, december elején (1475), de úgy látszik inkább csak tapogatózni, kémlelődni.³⁾ Mert a király ez alatt mindent elkövet, hogy a rácországi kereszténységet a maga részére megnyerje. Népei szakadatlan kémlelik a szomszéd várakat, a mi miatt véres összetűzések is történnek. Beszélik, hogy a szultánt köszvénye visszakényszeríté Konstantinápolyba, majd hogy még mindig nyári táborában van.

Mindenki tart a bekövetkezendőktől s résen áll Moldvától Belgrádig. A király érzi, hogy itt az idő, valamit tenni.

S ekkor, 1475 december 5-dikén, midőn a király Péterváradról Nándor felé indul, egyszerre eltűnik előlünk kútforrásunk, hogy csak 1476 január közepén (16-dikán)⁴⁾ bukkanjon

d' arme Boheme, per Szegedino le Hungari, per Varadino le fanterie Ungherie et per Heget le Boheme et tutti se devano trovar a Siurin et deli aspectare Sua Serenita». Hogy a «Heget» szót ki fordította el s mit kelljen alatta érteni, bizton állítani nem merem. Ugy látszik e táj alatt is az ország kd. vidékét kell értenünk.

¹⁾ Legalább Baduarionak okt. 14-dikén kelt levele szerint e napokra volt tervezve az elindulás.

²⁾ Dipl. eml. II. 280. l.

³⁾ A hajóhadat el is tüntette előle a király.

⁴⁾ E napon «in obsidione castelli Sabbatz» a pápának ír a király, a

fel újra, a mikor már *Szabács alatt*, táborban találjuk a királyt.

Január 23-án híre járt Budán, hogy a vár órától-óra megadhatja magát.¹⁾ A mi ugyan álhír volt, de következtethetjük belőle, hogy már az újév elején Szabács alá vonult a magyar sereg. A karácsont és Szilveszter napját még Nándorban töltötték. Erre mutat Gábor püspöknek december 5-én Péterváradon kelt levele, melyben azt a reményét fejezi ki, hogy karácsonkor majd kipótolhatja megviselt erejét. Másra mint Nándor-Fejérvárban leendő tartózkodásukra nem czélozhatott, mert levelét így végzi: «Belgrádból többet!» Továbbá magának a királynak — tárgyunkra különben érdektelen — levele, melyet 1475. december 30-dikán Nándor-Fejérvárból küldött Olaszországba.²⁾

Mást nem gondolhatunk, mint hogy a király nem találta még elérkezettnek az időt, hogy az erős építésű, terjedelmes es katonával bőven megrakott Szendrőt megostromolja.³⁾

Szabács vidékére is küldött tehát kémelelő csapatokat. Nándor-Fejérvár kapitánya úgy látszik Kinizsi Pál volt ekkor.⁴⁾ Őt találjuk egyszerre Szabács alatt — historiás énekünk kezdetén — a mint a vár erőssége fölött tűnődik «honnét minémű ágyú kell mellé», a mint a vár árkanak mélységét vizsgálgatja, s aztán «szorgost megyen Nándor-Fejérvárra, hol király erről bizony(os) hírt vára».

E kém-szemle valamikor újév táján történhetett. S azonnal következett rá a királynak és seregének Sabácshoz való felvonulása a hajóhaddal.⁵⁾

mint magát kifejezi, «raptim». Magáról az ostromról azonban semmit sem közöl. De ha épen e napokban fogtak volna munkához, aligha hallgatta volna el szó nélkül. (I. h. IV. 312. l.).

¹⁾ I. h. 338. l.

²⁾ Lantosunk énekének 5. és 6-dik sora is megerősíti ebbeli föltevésünket.

³⁾ Az olasz levéltárak jövőendő kutatói e kérdésre talán szabatosabb választ is nyújthatnak.

⁴⁾ Legalább néhány hónappal később, 1476 májusban ő tölti be e fontos tisztet. (I. h. II. 307. l.).

⁵⁾ «Legottan számtalan sok hajókat, Fejérvárnál a Dunán valókat, Nagy-hamar felvontata a Száván És Szabácsvár tájatt hoztata számán».

II.

Sabáczot hol «castellum»-nak, hol «arx»-nak, hol «oppidum»-nak, hol «civitas»-nak nevezik forrásaink.¹⁾ Ebből csak annyi bizonyos, hogy magvát egy jelentékeny, de mai fogalmaink szerint csekély helység képezte. Ott, a hol ma fekszik s valószínűleg hajdan is feküdt, a helység keleti és nyugoti oldalán egy-egy patak fut éjszak felé a Szávába az épen e tájon elsimuló hegység felől. Szabács maga dombos fensíkon feküdt a Száva partján, mely felől szigetek zárták el a folyó fő-ágától.²⁾ Az így alakult eleven csatornák folytatása gyanánt pedig mély árok (fossa, fossatum, árok) futott a vár körül.

Sabácz vár csínnal és erősen — mint említők — teljesen fából épült.³⁾ Falait hatalmas tölgygerendákhoz erősített s földdel tömött vastag vesszőfonadék képezé, egyike a középkor legellenállóbb védfalainak, melyeket Magyarországon, kivált sík vidéki rablóváraknál gyakran alkalmaztak. E falak fölött fából mesterrileg⁴⁾ épült védőmű⁵⁾ emelkedett, honnan a várbeliek a védelmet és támadást intézni szokták. Belőlük pedig köröskörül nyolcz,⁶⁾ szintén földdel tömött, ágyúgolyókkal és más kövekkel mindennél jobban daczoló torony emelkedett, vastag tölgygerendákból sok

¹⁾ Eschenloer szerint: «Die Stat Sabaz und das Schloss, das sie hatten gebauet . . .» (338. l.).

²⁾ A király (vagyis inkább a kancellár) t. i. szigeteket is említ a várral és árkával kapcsolatban. Másutt, mint a Száva felől nem képzelhetjük ezeket. Lehet azonban, hogy a nyugot-éjszak felől a Szávába szakadó egyik patak folyása is alkotta e szigeteket. A bécsi földrajzi intézetnek előttem fekvő kétféle részletes térképe e részben a *mai* állapotról sem nyújt *biztos* útbaigazítást, mert Sabácz vidékét s kivált a két patak folyását mindkettő más- és máskép tünteti föl.

³⁾ A kancellár szerint: «mirabili artificio».

⁴⁾ A kancellár szerint: «magistraliter factum».

⁵⁾ A kancellár szerint: «antemurale», Bonfini szerint: «murorum propugnacula». Ugyanez a kancellárnál a toronyok tetején szintén «propugnacula», máskor általában s így a falakra nézve is: «propugnacula».

⁶⁾ A Névtelen szerint (a belső várnál) a négy szegleten négy toronybástya s a négy oldalon szintén egy-egy torony állt, a középsőn kívül.

szögletre összeróva, úgy hogy távolról nézve kerek alakuaknak látszóttak. E tornyok tetején szintén fából rótt mellvédek nyúltak föl. Egy ily torony állt a vár közepén is.

A leírt erősség földdel földött házakat fogott körül s mintegy 1200—1300 fegyverfogható férfit rejtett magában,¹⁾ kik különféle szerkezetű ágyúkkal, puskákkal és nyilakkal bőven ellátva,²⁾ védelmi munkájokban még asszonyoktól is várhattak segítséget.³⁾

Ezzel szemben mily készüllettel jött a király, szám szerint csak hozzátevőleg mondhatjuk meg. Mert számot mondó forrásaink nem teljes hitelűek, a megbízhatók pedig inkább csak az előkészületekről, vagy általánosságban értesítenek.

Így 1475 július közepén Roverella azú beszéli, hogy a király a török ellen várostromhoz való ágyúkat⁴⁾ és különféle más tűzi fegyvereket, valamint «fából készült csodálatos gépeket» fog magával vinni, melyeket részben most, s a mennyire megérthetjük, új

¹⁾ A kancellár szerint az ostrom végén mintegy 700 török férfi volt még a várban. Alább azt állítja ugyane levelében, hogy mindössze 1300-an voltak s ezek közül 500 az ostrom alkalmával elesett. Számításában hiba van, mert 700 élő és 500 elesett = 1200 ember. De hiszen itt úgy is csak átlagos számot kell értenünk. Dlugoss szerint 5000 katona volt a várban. Eschenloer szerint pedig harmincezernél több ifjú és öreg török. Bonfini azt is tudja, hogy Mohammed szultán előre sejtván, hogy Mátyás Szabácsot fogja megtámadni, erődítéseit kiigazgattatta s legjobb katonái közül ötezret rendelt őrzésére, maga tűzvén turbánjokra a forgót, hogy bátorságukat élessze. Lehetetlenség nincs benne, hogy Mohammed csakugyan küldött katonákat Szabácsba, de oly nagy ceremóniát aligha csinált annyi emberrel. Nem is tudhatta oly eleve, hogy Mátyás király Szabács ellen indul. Aztán ily nagy kitüntetéshez kissé sokad-magokkal — csaknem kétharmad rész — adták volna meg magokat a szabácsi törökök.

²⁾ A kancellár szerint: «copia serpentinarum et aliarum bombardarum sagittarumque manualium», a históriás ének szerint: «mondhatlan szakálosok, nyilak, fokok, kézi puskák, nagy pattantyúk és különb-különb ályuk» voltak benn a várban.

³⁾ A kancellár megjegyzése a vár bevétele után. A Névtelen állítása szerint a szultán a nándorfejérváriak ellen oltalmúl «Havalát, a mit mi Sarnó-nak nevezünk, csináltatta». Úgy látszik ez a Sarnó szintén erősség volt. Szabács megvételekor — minden előleges ostrom nélkül — már rendelkezik vele a király a Névtelen elbeszélésében.

⁴⁾ Molte bombarde murali. (I. m. a 272. l.)

találmányok alapján készítettett.¹⁾ Október 14-én pedig Baduario leveléből tudjuk meg, hogy merre fogja küldeni csapatait s hogy miből állanak e csapatok.

Ugyancsak tőle hallunk hírt a hajóhadról is. Szerinte mintegy száz közönséges hadihajót (navilj) csináltatott a király ez alkalomra s ily hajókon szállítják lefelé a hozzájuk tartozó hadi néppel együtt a hadi, tüzi és élelmi szereket is.

Maga a király erősíti meg ez adatokat. Szavaiból kivehetjük, hogy nem csupán a háború előtt szokásos pótolgatás, hézagok betöltése, hanem a szárazföldi és hajós hadseregnek rendszeres szaporítása, szervezése volt célja. E munkálatot 1475 nyarán végzé, mintegy bevezetéseül annak a hadjáratnak, mely Szabácshoz vezetett.

. . . Hogy békét szereztünk Csehországban — ilyformán ír a pápához november elején — hadi nép gyűjtésére s a dunai hajóhad szervezésére fordítottuk minden erőnket. Egész nyáron át készülődvén, mind a szárazföldi mind a vízi haderőt szerveztük . . .

A törökök mint ellenség s az olaszok mint barát és érdektárs egyaránt nagy figyelemmel kísérik e készülődéseket. Utóbbiak közt a velencei követ a legérdekeltőbb. Neki kötelessége pontos jelentésekkel szolgálni megbízóinak. És nem is akadhatott nehézségekre a hiteles adatok beszerzésénél. S csakugyan ez ősz végén a Signoriához intézett egyik leveléhez csatolja, külön papírlapra írva: «A felséges magyar király szárazföldi és vízi hadereje a törökök ellen» című tudósítását. A levél, a melylyel elküldte, nem ismeretes ugyan előttünk, de egy másik, melyet december 5-én írt, világosan céloz e fontos iratra, feltárva előttünk annak kútforrását, keletkezésének idejét és hitelességét.²⁾

¹⁾ Che mai furono fatte ne excogitate. (U. o.)

²⁾ E nagy fontosságú iratot Óvári Lipót úr, olaszországi kutatásai alkalmával fedezte föl 1884-ben Flórenczben s közölte a «Századok» ez évi folyamában magyar fordításban. Szerinte teljesen eredeti, datum nélküli, magára álló irattal van dolgunk. S így a föltevésnek, hogy eredetileg valamely levél melléklete volt, mi sem mond ellen. Ugyancsak Óvári úr jelzett czikkében 1479-re (Szentkláray 1476-ra) teszi az irat keletkezésének idejét. De Baduario említett decz. 5-diki levelével figyelmesen egybevetve, be kellett látnunk, hogy *ez irat is tőle származik s ez időtájról való.* Baduario ugyanis

Mint egy hatalmas, rendszeres és befejezett egészet alkotó középkori hadsereg tűnik föl előttünk ez iratban a Mátyás hadereje.¹⁾ Immár gyalogságnak, lovasságnak, tüzérségnek és hajóhadnak — e kettő egymással szorosabb kapcsolatban — egyformán megvan a maga kerete, magva, mely békében is katonai szolgálatot teljesít és zsoldot húz, s a mely köré csoportosúlnak háború idején a törvény szerint fölkelő vagy újra zsoldba fogadott csapatok.

Ez óriás haderőnek csupán szárazföldi része mintegy 148,000 emberből, a hajóhad pedig 364 hajóból s mintegy 10,000 emberből állt. Ennyi azonban nem kellett Szabács ostromához. Sőt jó része — a mint ma mondanók — bizonyára csak papiron volt meg; s a mint mozgósítottak is, Moldvától különösen Nándor-Fejérvárig s innen odább Dalmáciáig szétszotva volt, a zöm pedig Belgrádnál várt a király parancsára.

Első sorban maga a hajóhad, mely Nándornál gyűlt össze, úgy látszik teljesen. Látjuk a mint Budáról indulni készül, a mint Péterváradra érkezik, itt gyakorlatot is tart, majd Nándor-Fejérvár felé tovább indul. Aztán tanúi vagyunk, a mint innen Szabácshoz felvonul.

ezt írja: „ . . . Scripsi ad vostra Signoria, poi . . . ricevi littera dal Transilvano (Gábor püspök, kancellár), la copia se era inclusa, per la quale dichiara la Maesta regia havere facto experientia de quello castello in modo di bastione, del quali nelli apparati mandati in nota ad V. Eccellentia se fa mentione et benissimo reuscito el pensiero de Sua Signoria, processo da quella . . . » stb. Kétségtelen, hogy a dőlt betűs sorokban célzott «nota» (az «apparatus»-ról) maga a flórenczi irat. Mert a kérdéses «castello» alkotása, felállításának és használatának módja a flórenczi oklevélben (a hajóhad leírásának végén) csaknem ugyanazokkal a szavakkal iratik le, mint a Baduario jelen levelében. E castellum-mal tartott gyakorlat kedvező eredményéről referál most a velencei. Csak az sajnálatos, hogy fentebbi idézetünk végén valószínűleg a másoló valami hibát ejtett, talán valamit kihagyott. Mert mostani alakjában e nevezetes mondatnak (arról van szó, kié volt e találmány?) csonka az értelme. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a kérdéses irat — szintén Óvári úr szives közlése szerint — az időben egy, magánosoktól vásárolt gyűjteményhez tartozott, a hová bizonyos, kivált régebben nem épen ritka úton-módon *tévedhetett* a velencei levéltárból.

¹⁾ Targyunktól térnénk el, ha részletesebben foglalkoznánk ezuttal e haderővel. De némely általános tanulságot már most is kivonhatunk s a részletekből a mire szükségünk van, fölhasználjuk.

Kinizsi tudósítása szerint erre volt legnagyobb szükség, mert a várat körülfutó, a Száva vizéből megtelt mély árok lehetővé tette a várhoz való közelférkezést, a szárazföldi mellett a vízi ostromot is.

Csak annyit tudunk, hogy a Szabácshoz vonúlt hajós-sereg nagy számú volt.¹⁾ De a jelek azt mutatják, hogy Nándornál legfeljebb csak tartalékul maradtatott egy kisebb része. Csekély haderővel nem kockáztathatta a király vállalata sikerét, sőt a téli időjárás és a leselkedő törökök miatt minél gyorsabban kellett végeznie.

330 hajóból állt ekkor (a naszádokon kívül) a hajóhad. «E hajók közt 16 igen nagy gálya van, mindegyike 44 evezőre, 300 fegyverrel, 100 fontos lövegeket vető 4 nagy ágyúval, 100 hosszú ágyúval (cerbottana, dette pisside grandi) s 200 kéz-ágyúval, melyeket ma puskáknak neveznénk. Mindenik ágyúnál három pattantyús teljesíti a szolgálatot».

E hajók, valamint a kisebbek is — a 2600 evezősön és matrőzön kívül — mintegy 10,000 főnyi harcos-legénységnek elhelyezésére szolgálnak, kik közt 1700 a lándzsás, 1200 a vértes, a többi pedig balistarius és ijjas. De valamennyi el van látva tüzi fegyverekkel is. Mert ezeken foglal helyet nyolcz nagy ágyú, nyolcz nagyobb balisza (trabucco vagyis gép) és négy magasra vető ágyú, köznyelven mozsarak, továbbá 20 dézsa alakú nagy ágyú, melyek 150 fontos köveket vetnek.

E hajós-seregbe még nincsenek beszámítva a naszádok, melyek Nándor-Fejérvárnál és más helyeken²⁾ szoktak állomásozni. E naszádos sereg 34 hajóból áll, mindenik 18 evezőssel, 18 puskással és két pattantyússal. Mindenik naszád orrán egy-egy hosszú ágyú (cerbottana) nyúlik előre, mely 40 fontos lövedéket vet.

Meglepő, hogy Eschenloer szintén 330-ra teszi a Dunán levonuló hajók számát. Ez állítása megerősíteni látszik abbeli föltevésünket, hogy a hajóhad zöme csakugyan megjelent Szabácsnál. De lehet tévedés is, mert Eschenloer — mint láttuk — különben mindig nagy számokban beszél.

¹⁾ A históriás ének szerint: «számtalan sok».

²⁾ V. ö. Szentkláray: A dunai hajóhadak története.

Igy a hadi népet, melylyel a király Budáról Szabács ellen indult, 100,000 emberre becsüli. Bonfini ugyanezt római észjárása szerint négy legióra, Dlugoss pedig 10,000 emberre teszi.

Ez utóbbi szám megfelel a hajóhad 10,000 emberének s különben is a legelfogadhatóbb. ¹⁾ Bár nem lehetetlen, hogy a szárazföldi sereg — valamint a szárazföldi tüzérség és hadi szerek egy részét: tábori és ágyú-szekereket, falbontó ágyúkat és gépeket — a király szintén Szabács alá rendelé.

Kétségtelen azonban, hogy a sereg zömét gyalogság — magyar és cseh — képezte s kisebb számmal lovasok is, kiket Bonfini is emleget, érdekes szerephez is juttat, bár mint tudjuk, nem nagy szerencsével.

A király seregében találjuk Bátori István országbíró is. ²⁾

III.

Bonfini szerint a király Szabács ellen a Száva északi partján szállott először táborba s csak később kelt át a folyón — a nélkül, hogy előbb ostromhoz fogott volna — s ütött táborát a vár alatt.

Azonban ha az erőd 1471-ben csakugyan oly körülmények közt — a mint ő elbeszéli — a magyarok szakadatlan támadásai közben épült föl: a király épen nem áltathatta magát azzal, hogy most az északi part felől is beveheti. Sőt mivel elég hadi néppel, alkalmas és kellő hadi felszereléssel érkezett, bizonyára nem kerülgette a veszedelmet, hanem minél előbb igyekezett át a túlsó partra, hogy körülzárhassa a várat.

Első, nehéz lépés volt azonban a partra-szállás, s e közben a hadi nép és a hajóhad biztosítása a várbeliek lövése ellen.

¹⁾ Curæus szintén 10,000 embert mond. De ő vehette ezt az adatot Dlugosstól is. — A Névtelen 32,000 embert és «18 öreget ágyút».

²⁾ Pray. De Bosnia etc. 184. l. — A főurak és főpapok közül kik voltak még jelen Szabács megvételénél, nem tudjuk. 1476-ban «az eretnekek és a törökök elleni harcokban» szerzett érdemeikért, s leginkább költségeik — azaz zsold — fejében: Drágfi Bertalan, Egerváry László, lindvai Bánfi Miklós és Jakab nyernekek nagyobb adományt a királytól. Talán ezek egyike vagy másika szintén ott volt Szabácsnál.

E jelentős mozdulatot egy új találmány segítségével hajtották végre. E találmány eszméje úgy látszik magától a királytól eredt, ¹⁾ kiről kortársai azt is fölemlítik, hogy gyakran törte fejét új hadi gépeken.

«Midőn a hajóhad parthoz közeledik — így szól végül a florencei irat — módjában áll az e célra hozott póznákkal, rudakkal és lánczokkal két óra alatt egy oly várat állítani föl, mely 7—8000 harcztot fogadhat magába s a szárazföld felől az egész hajóhadat födözi. E vár 40 ágyúval, taraczkokkal és szerpentinákkal szerelhető fel. A víz felől pedig erősen fölszerelt 16 hajó födözi a hajóhadat».

Baduario szerint ez erőd (castello in modo di bastione) használhatóságát lefelé vonultában Péterváradon próbálta ki a király, még pedig teljes sikerrel. ²⁾ Most pedig — tehát bizonyára először — komoly ellenséggel szemközt.

S meglepő, hogy erről, a kitől legkevesebbé várnök: lantosunk értesít, midőn a hajóhadnak a Száván való fölvonulását elbeszélvén, így folytatja:

«Nép ³⁾ számtalansága környül állván, Nagy erősséget víz felől csinálván» . . .

Ez erősség nem lehet más, mint az olaszok «castello»-ja, a melynek födözete alatt vonúl föl a hajóhad és száll partra a sereg.

Azonban a hajókat nem vontatták be mindjárt a vár árkaiba, mint lantosunk folytatva elbeszéli. A dolog a valóságban nem ment olyan gyorsan, mint az ő elevenvérű verseiben. Előbb még tábort kellett ütni, melynek amaz erősség csak mintegy kezdetéül, kiinduló pontjául szolgálhatott. E tábor volt hivatva arra, hogy a várat szorosán elzárja. a hajóhadat — különösen később, mikor a vár árkaiban állt — födözze s végül védelmi alapúl szolgáljon, akár a várbeliek akár valamely fölmentő sereg támadásaival szemben. ⁴⁾

¹⁾ Főntebb megjegyeztük, hogy Baduario levelének e része hiányos és nem ad kellő értelmet.

²⁾ « . . . benissimo reuscito . . . et e una bilissima et ut le opera per relazione da caduno che l'ha veduta.» (I. h. 288. l.)

³⁾ «Nép» alatt ő mindig hadi népet, katonát ért.

⁴⁾ Hogy e tábort csakugyan fölállították, az is mutatja, hogy később fő-kútforrásaink több ízben emlegetik. Sátrak is voltak benne.

E czélra bizonyára az akkori hadi szokás szerint jártak el. Árkokat ástak s a magukkal hozott sánczkosarak és fenyőgerendák segítségével erős palánkokat vertek köröskörül.¹⁾ Fölállíták az ostromgépeket és ágyúkat, s ily módon nehéz munkával a várat a külső világtól elzárták.

Aztán megkezdik az ostromot (ugy látszik) a táborból és a hajókról a Száva felől. Föltűnő, hogy bár a kútfolk s különösen Eschenloer szerint roppant hidegek jártak, semmi nyoma, hogy tél közepén: január és február hónapokban a hajók a vízbe fagytak avagy a jégtől szenvedtek volna.²⁾ Inkább a Száva áradása késleltette a hadi munkálatokat. E miatt panaszkodik a király még február legelején is. Bizonyára annyira ellepte a víz a szigetek összekötő csatornáit és a vár árkait, hogy bizonytalanná lett folyásuk iránya, medrük mélysége s a táborral való közlekedés is nehézségekbe ütközhetett.

Ezért a hajókról való közvetlen ostromot egész januárban halogatta a király s csak távolabbról igyekezett a falakat, tornyokat és egyéb védőműveket megrongálni. Azonban ugy látjuk később: nem nagy sikerrel; jelentékenyebb kárt a várnak semmi része sem szenvedett február elejéig.

E közben, február 2-án a Szabácsot környező halmokon tetemes török had jelent meg, melyet Ali bég a török végekből szedett össze s maga személyesen vezetett.³⁾

¹⁾ V. ö. Bonfini egyik, jelen alkalomra is illő előadását ez időtájból az 580. lapon.

²⁾ A Névtelen szerint a király azért szállta meg télen Szabácsot, mert remélte, hogy a szultán ekkor meg nem segítheti. A mi természetes gondolat is. — A Névtelen azonban tovább megy s a megvételt a roppant hidegek s különösen a Száva és a vár-árok befagyásától teszi függővé, a mi már — mint látjuk — nem felel meg a valóságnak. A Névtelennek azonban, elbeszélése okozatos berendezéséhez már csak azért is szüksége van e fagyokra, mert szerinte (az «ágyúkon és szerszámokon» kívül) a király három éven át szakadatlan csináltatta *e teli hadjárathoz* 8000 darabontja számára a kölmönöket és keztyűket.

³⁾ A kanczellár szerint Ali bég «hoc regnum (Rácországot?) ipse regebat». A király levele szerint kivüle Saki bég öt vajdával s lovas- és gyalog-hadak alkoták e sereget. A históriás ének szerint pedig 15,000 lovas. Az utóbbi forrás akkor beszéli el érkezésüket: «De jelentsük Ali bég jövé-

A várral szemközt elterülő halmon¹⁾ telepedett le az új ellenség. A király, készen az ütközetre, a szükséges őrseget hátrahagyva, gyalogosaival kivonúl a táborból, csatarendbe áll s várja a támadást.

Mi történt ekkor, arról közvetlen szemlélhető s érdekes, bár kissé naivnak látszó részletet beszél el lantosunk. A várbeliek, a török sereg érkezését látva, megkísérlik átbeszélni ahhoz. S ezért «nagy felszóval kiáltni» kezdenek. De a seregével közbül levő király, a mint erről «bölcse sége lön», katonáival, dobokkal s trombitákkal oly nagy lármát csapat, hogy «olyha hasad volt ég mind ezektől.» Jelekkel igyekszik hát egymást megértetni a két sereg. A melyekből aztán «eszökbe vehették» a várbeliek, hogy ezuttal «nincs bennök segedelem». ²⁾

Ali bég elvonúlt még az nap. A király legnagyobb ágyúiból lövetett utánok. Néhányan el is estek, mások később a rossz úton dőltek ki... Bizonyára nem tartotta magát elég erősnek a fölmentő sereg, hogy a magyar haddal megütközzen. Vagy talán nem is jött egyébért, mint kémlelődni. ³⁾

sét...») midőn a hajók már rég az árkokban álltak, s rólok a küzdelmet hosszabb ideig folytatták is. A királynak február 3-án kelt (említett) levele pedig világosan *tegnapra* teszi Ali megjelenését s az árokból való ostromot még *csak mint tervet* említi. (*Colocabimus*... expugnabimus.) Mi az eseményeknek ezt a sorrendjét fogadtuk el, annál is inkább, mert a históriás ének elbeszélésének határozatlan formája ezt is megengedi.

¹⁾ A király levele szerint: *monticulum* ex adverso castelli eminentem conscendunt». A h. ének szerint: «Szabácshoz nem messze *egy kis halmon* megsereglék...» Mintha ugyanegy forrásból eredne a két elbeszélés. Csaknem fordítása az egyik a másiknak.

²⁾ Nem képzelhetjük, hogy a várbeliek *igaz helyzetökről* az ellenség feje fölött átkiabáltak volna Aliéknak. Avagy magok is hitték volna, hogy kiabálásukat oda át meghallják s megértik. De azért épen nem valószínűtlen, hogy kísérletkép ösztönszerűleg is kiabálni kezdtek a várfalakon levő törökök, majd jeleket is váltottak a halmon letelepült bajtársaikkal.

³⁾ A király szerint csakugyan gyöngének érezte magát Ali. Ezt látzik bizonyítani az is, hogy pár hét múlva nagyobb haddal jelent meg ismét. De már ekkor késő volt. — A históriás ének Ali elvonulását veszi a várbeliek reménytelen lemondása, majd az árulás s a megadás okául. De a király levele ennek ellenmond. Sőt úgy látszik Ali még biztatta őket, hogy tartsák magukat, majd visszatér nagyobb erővel. Másként az eseményeket nem lehet összeegyeztetni.

Hogy elvonúltak a törökök, a király úgy látszik azonnal¹⁾ bevontatta hadi gépekkel, ágyúkkal s katonákkal fölszerelt legnagyobb hajóit köröskörül az árkokba.²⁾ A döntő küzdelmet nem lehetett tovább halogatni.

Meg is kezdődött az újra, hevesebben mint az előtt.³⁾ Ettől fogva a hajók képezik az ostrom alapját, melyekről *viadalt* is nagyobb sikerrel *tarthatott* a magyar sereg.

De a várbeliek sem hagyják magokat:

«... Mert mondhatatlan szakállosokkal, Sok nyilakkal sőt számtalan fokkal, Kézi puskákkal, nagy pattantyúkkal, És külömb-külobmb ágyúkkal Sebes (en) és ugyan szünetlen löttek, Sőt minden erejökkel rajtunk löttek...»

A mieink nagy buzgalommal védelmezik állásukat, majd hevesen, kiméletlenül viszonozzák a támadást. Ekkor hág az ostrom tetőpontjára. A falak és tornyok védőművei, a várbeliek biztos menedéke, pajzsa, a faltörő-gépek, baliszták és ágyúk szakadatlan támadására töredezni, bomladozni kezdenek... a harc tehát mind gyakoriabbá, közvetlenebbé válik.

Ez időtájt sebesültek meg s estek el legtöbben mindkét oldalon. Köztök előkelőbbek is. Magyar részről az ifju Várdai Simon, kit ágyugolyó sodort el, s a cseh Hág Ferencz alvezér.⁴⁾

... Isten nyugosztalja őket — énekli lantosunk. Üdvösséget szereztek magoknak Istennél, s nagy tisztességet a királynál, ki személy szerint vezette harczra vitézeit, s buzdította ostromra, kitéve magát minden veszedelemnek.⁵⁾

¹⁾ Ezt csak következtetjük a kancellár február 15-én kelt leveléből.

²⁾ A király levelének szavai: «... paravimus eciam naves maximas... quas ad fossatum colocabimus et de illis fortalitium expugnabimus». (I. h. 342. l. E nagy hajók fölszerelését föntebb láttuk.) A kancellár kifejezése pedig: «... naves armato milite complete in fossatum circumfluens intromisse erant, per quas antemur [ale propu]gnabatur...» (I. h. 344. l.)

³⁾ Ettől kezdve lantosunk énekét vesszük fő kútfőnek, a kancellár levelének az ostromra vonatkozó apró adataival egyeztetve, pótolva.

⁴⁾ «Főtisztes hadnagy» — bizonyára a magasabb rangú tisztek közül.

⁵⁾ Lantosunk szerint a király «hozzá nógatta» vitézeit a harczra. A «hozzá» régi vezényszó; nógatni = vezényelni. Lupus Lukács 1476.

Ugy látszhatott már, meg vannak számlálva Szabács vár napjai. A fekete sereg cseh vitézei nem nyughattak... Éjjél felé *«tulajdon önmagok»* belopózkodnak a várba, s felgyújtván egy házat, megtámadják a nyugvó törököket. Nagy viadal keletkezik.. visszaverik őket, kik kézen, kik vízbe hálnak...

— Bizon nem vitézlő merészség... Mert semmit sem hoz nekünk haszonba — gáncsolkodik lantosunk.¹⁾

E támadás a legvakmerőbb kísérlet a vár megvételére. Mert különben a király, bármily kívánatosnak tartotta is Szabács gyors megvételét, seregét nem akarta elvesztegetni annak falai alatt. Szívesen pótolta — ha lehetett — haditudományyal, hadi szerekkel az ember-erőt.²⁾ Azt is jól tudhatta már, mily és mennyi ellenséggel van dolga, hogy a vár jól föl van szerelve hadi, és ellátva élelmi szerekkel, tehát hogy nagy vérontás nélkül még nem keritheti hatalmába.

Ezért helyesebbnek vélte, folytatni a rombolást, hogy a védekezés lassankint lehetetlenné váljék. Egymás után veszté el a vár védőműveit,³⁾ immár az sem igen volt, a hol védői a hajókról támadó katonák ellen meghuzódjanak. Közél állt az idő, midőn a hatalmasabbnak engedniök kellett.⁴⁾

Bizonyára rajta volt a király, hogy a vár gyöngéit kipuhatolja, s ezekre vesse romboló gépeinek minden erejét. S úgy lát-szik ebben a véletlen is kedvezett neki.

Lantosunk beszéli, hogy egy ifjú török renegát⁵⁾ látva a vár súlyos helyzetét, s megemlékezve arról hogy magyarnak született, kiszökik a várból, gyorsan a királyhoz jut s felfedezi előtte a vár

október 27-én írott levelében emlékezik vissza a szabácsi viadalra, melyben a király *«... se sommetta a pericoli... sempre stava sotto le mure...»* (I. h. II. 334. l.)

¹⁾ Ez epizódot egyedül csak lantosunk beszéli el. — Kételkedve mel-lőznünk nem lehet. Bár ellentétben látszik állni a fekete sereg ismeretes szigorú fegyelmével. De éppen mivel lantosunk maga is gáncsolja, teszi hitelét valószínűvé.

²⁾ Nemcsak a hadjárat egész menete bizonyítja ezt. Külön is meg-jegyzi mind a kancellár mind lantosunk.

³⁾ Propugnacula. Antemurale.

⁴⁾ A kancellár elbeszélése.

⁵⁾ V. ö. Szilády Á. megjegyzését. I. h. 296—7. ll.

leggyöngébb helyét, «honnét alkobb azt veretni s könnyebb leszen őt megvehetni.» — Hiába volt aztán a sok *kötés és vetés* ¹⁾, a szörnyű veretésnek, erős töretésnek látszott nem bir sokáig ellenállni.

A «mondhatatlan veszedelmet» azonnal megéreztek a törökök... Hogy immár nem bírhatják tovább a várat. — Tökélettanács lön azért köztök... Szabadjára hagyták kinek-kinek: maradjon a császár (a szultán) mellett, vagy hódoljon «az magyarai Mátyás királynak». Felfogdták, hogy a császárnak a várban levő kincseit senki se illesse közülök.

Aztán megadják a várat...

Bonfininak is van mondani valója az ostrom végéről, a vár leggyöngébb oldaláról. Szerinte a király, hogy kiösmérje a védőművek állapotát, közember ruhában maga ül csónakba, csupán egy evezőssel s egyetlen katonával. Közel lopózik a falakhoz s mi közben vizsgál, kémlel, a törökök észreveszik, rálőnek s a mellette ülő katonát el is találják. Ő maga azonban épen tér vissza táborába s aztán ugy kezdi lövetni a várnak legjobban összerombolt részeit. ²⁾

Bonfini eleve nem sok bizalmat kelt elbeszélése iránt. Mert — mint láttuk — Szabács vár megvételéséről maradt leírásában csak kevés az elfogadható részlet. Minthogy ez eseményt egyedül csak ő közli, kutatnunk kell annak valószínűségét.

Maga a tény, hogy a király személyesen kémlelte ki a várgyöngéit, semmi valószínűtlent sem rejt magában. A merészség e vonása ráillik Mátyás jellemére. S tudjuk, ³⁾ hogy más hadjárataiban is kémkedett személyesen. Hogy béke idején is gyakorta járt álruhában a nép között. — S az ostrom történetébe is be lehet ezt a tényt illeszteni. Talán az áruló hamza titkának igaz voltáról a maga szemével akart a király meggyőződést szerezni, s talán az a katona, a kit mellőle ellőttek, épen maga a hamza volt. ⁴⁾

¹⁾ Szilády Á. szerint arab-török szavak s a vár erődítését, falait, illetleg a mikből álltak: a vesszöt, karót, czölöpöt jelentik. (I. h. 297—8. l.)

²⁾ Bonfininak erre következő elbeszélését: *a cselről, aztán a véres rohamról s a várnak így történt bevételéről*, — mint a kancellár s a lantos egyező tudósításával merőben ellenkezőt, mellőztük.

³⁾ Bár nagyrészt Bonfinitól, Galeottitól stb.

⁴⁾ Szilády Á. is felveti ezt a lehetőséget. (I. h. 296. l.)

De a mint Bonfini előadja, úgy az a kémszemle nem történetelt meg. Tudjuk, hogy a vár megvívásának alapját a hajók képezték¹⁾, melyekkel a vár teljesen körül volt véve, épen az ostrom utolsó szakában. Arra tehát semmi szükség sem volt, hogy a várat körülcsónakázással ismerjék meg, hogy életök s épen a király életének koczkáztatásával *kivülről közelebről* láthassák falait és erődítvényeit, mint a hogy a magas hajókról láthatták. Az a gyöngesség, melyet a hamza elárult, vagy belső volt, vagy olyan hogy közelről is nehéz lehetett meglátni, mert takargatták. Hanem azért, ha a hamzáról való elbeszélés igaz, semmi jogunk sincs kétségbe vonni, hogy a király csakugyan személyesen akart utána járni a dolognak.

Másfelől azonban az sem lehetetlen, hogy sokkal egyszerűbb, *igénytelenbb, véletlen* eseménynyel van dolgunk. Hogy pl. a király, — függetlenül a hamza árulásától — gyorsan át akarván evezni egy kísérőjével valamely távolabb álló hajóra, út közben a várból rájok löttek s kísérőjét el is találták. Ezt az eseményt aztán a Bonfini képzelő tehetsége később — szokás szerint — tetszetősebb ruhába öltözteté.

Fontos körülmény, hogy a lantos, a ki pedig hasonló igaz epizódok által nagyon emelhetne volna előadása érdekességét, a király eme kalandjáról egyetlen szóval sem emlékezik meg. Ezt azonban meg lehet magyarázni. — Az ő szemében a király igen magasan áll, hol mint legfelső intéző jelenik meg, hol mint méltósággal teljes uralkodó, kinek «nagy tisztességeért» harcolnak a katonák, majd pedig mint Felső ur, kihez «nagy méltó, hogy nagy kegyelmes legyen az ellenségnek, jelesül pedig mindazoknak, kik kegyelemnek esni szoktak».

Egy ily méltóságos uralkodó meghallgatja az áruló török beszédét, aztán rendelkezik tetszése szerint, de maga nem állhat be «hitvány keménységgel, nagy vakmerőséggel és nem vitélő merészséggel» a saját kémjének.

Kétségtelen, hogy Mátyás királynak e képe csak a lantos szemében élt, a valóságban azonban egyoldalú. Tudjuk, hogy a király

¹⁾ A melyekről Bonfini természetesen mitsem tud. Hiszen szerinte csak a megvétel után tette Szabácsot szigetté a király.

hadjáratokban nem az a feszes Felsőes úr, hanem igazi katona és vezér. Mozgékony, körültekintő, fáradhatatlan. Katonáit személyesen is ösmeri, mert folyvást köztök forog. Mindent szeret saját szemével látni s személyesen vezényel.¹⁾ Ha politikából számítóbb, óvatosabb is, mint pl. atyja volt, személyes bátorsága nem kisebb s ösmeri a fegyelmet és gyakorolja, Neki magának már vériben van. Táborban: hadizaj közepett, ágyudörgés, emberrivalgás közben nyugodtan tud aludni; otthon meg szolgálinak legkisebb neszére, suttogására is fölébred. Szabácsnál is, mikor a gépek nagy robajjal sujtogatták a köveket a falakhoz, az ágyúk dörögtek, a föld reszketett, a sátrak rengtek, jóízűt tudott aludni; máskor meg, bármily fáradtan nyugodott is, fölébreszté a legcsekélyebb suttogás.²⁾

Hanem igaz, hogy ha szükség volt rá, tudott király: méltóságos, kegyelmes, felsőes úr lenni. Ilyen lehetett a török foglyokkal szemben is, kik elhagyván — számszerint mintegy hétszázan — a várat, előtte térdre rogyva, kezeit csókolva, esedeztek kegyelemért s fogadtak örök szolgaságot.

Ez történt 1476 február 15-én.³⁾

A védőtől elhagyott várba aztán a király kíséretével együtt még az nap bevonult.

Mindnyájokat meglepte a mesterileg épült várnak csinos, és faerődítései mellett is szilárd alkotása. A nehéz ostrom, a száz meg száz mindenféle golyók aránylag csekély nyomot hagytak magukon a falakon és tornyokon. Csak felül rombolták szét a védőműveket s bontották meg itt-ott a falakat is.

A földdel földött házakban még mindig sok népet találtak,

¹⁾ Ezt — mint láttuk — a lantos elbeszélése is megerősíti.

²⁾ Galeotti után. I. h. XX. fej.

³⁾ A kancellár szerint, ki mindjárt e napon irt levelet a pápának. Némikép ellenmondani látszik e datumnak a király levele február 16-ról «*ipsa die sancte Juliane virginis et martiris*», a melyen tehát a megvétel is történt volna. (I. h. III. 344 l. IV. 317. l.) — Az ostrom tartamát Bonfini 30 napra teszi. De bizonyára ebben is hibázik. Mert mint láttuk, január 16-án már nem egy-két nap óta táborozott a magyar sereg Szabács alatt. Ezuttal a kerekszám 30 nap csábíthatta el az olasz Líviust. — Itt még megjegyezhetjük, hogy a Névtelen állítása szerint a megadás a megszállásnak 34-ik napján történt.

köztök mintegy 160 asszonyt is, a kik szintén forgatták a fegyvert a férfiak mellett. Továbbá sok keresztyén foglyot is, kik a királyt szabadítójokként üdvözölték.¹⁾

S annyit hordtak össze minden nemű és nagyságú használható ágyúk, puskák, kézijak és más fegyverekből, s élelmi szerük is oly bőven volt még a várbelieknek, hogy sokáig nem szenvedtek volna szükségét s tarthatták volna magukat, ha védőműveiket teljesen el nem vesztik.

Szomorú látványt nyújtottak a küzdelem helyei, hol százával feküdtek a hullák, földdel félig behányva. — A legutolsó küzdelem helyén pedig szétszórva temetetlenül feküdtek a halottak szerzetészt.²⁾

De a magyar seregből is elesetek több mint kétszázan. Nagy részöket nyíllövés ölte meg, sokan vízbefúltak, mások a nehéz téli időjárás miatt pusztultak el. Számosan meg is sebesültek. Ezek közül az előkelőbbeket sátraikban és hajókon ápolták, de nem sok reményt kötöttek felgyógyulásukhoz.

Mennyire ideje volt már az erősség megvételenek, mutatja az, hogy egy, az előbbinél erősebb fölmentő török sereg egy basa és Ali bég vezérlete alatt, — ismét föltünőben volt Szabács vidékén. De hallva a megadás hírét, ez is gyorsan visszavonult. Talán neszét vette annak is, hogy a magyar sereghez szintén nagyobb segélycsapatok közelednek.

E csapatok úgy látszik meg is érkeztek.³⁾ A király a déli vidékekre küldé őket, a hol aztán török módra, zsákmányolva

¹⁾ Eschenloer még a következő kalandos részletet is tudja: «Sie finden dar viel deutsche Leute, auch Hungern, die sich zu den Türken willig ergeben und vermischt hatten, umb Wollusten willen und die Türken zu führen wusten in die christlich Lande. Diese Verräter wurden gar gespisset, mehr dan zweitausend Man.» Szerinte a király serege ezenkívül több mint 30,000 fiatal és öreg törököt ölt meg Szabácsban, környékén pedig több mint 100,000 embert. — E hihetlenséget még azzal az állítással is tetézi, hogy a török császár «mikor a hó elolvadt» nagy sereggel körülvévén a várat, nyolcz heti ostrom után ismét megadásra bírta. De ő maga szintén 50,000 embert vesztett el annak falai alatt.

²⁾ A kancellár rajza, melyet követünk a bevonulástól kezdve.

³⁾ Február 15-én még csak közeledésöket jelzi a kancellár.

kalandozták be a népesebb török helyeket, arany- és ezüst bányákat.¹⁾

A király a hatalmába jutott erősséget nem romboltatá le. Sőt azonnal hozzálátott annak teljes fölépítéséhez. Megraká ágyúkkal, katonákkal; később pedig még jobban megerősítette.

A hadjáratnak ezzel vége szakadt. Hiába fejezte ki reményét a kancellár a pápa előtt, hogy e győzelem bizonyára föl fogja buzdítani a királyt a további küzdelemre. Az időjárás nem volt kedvező bármínemű nagyobb hadi vállalatra s Szendrőt még egy győztes sereggel sem vélte a király megtámadhatónak.²⁾

Február közepére már várták Budán az uralkodót, s márczius 1-én már csakugyan otthon találjuk.³⁾

A viadal egyik legkiválóbb áldozatát, Hág Ferenczet, mint zsoldos-seregének egyik alvezérét, megillető pompával temetteté el Székes-Fehérvárott.

¹⁾ A kancellár ez eseményt is csak mint tervet közli. De a többi kútfők egyhangúlag mint megtörténtet beszélnek el.

²⁾ Bonfini azt állítja, hogy a király Szabács alól Szendrő vár alá ment. Körülfogta azt s három palánkot hányatott köréje, *hogy a jövő ostromot előkészítse*. — E hadműveletet kivüle egyetlen kútfő sem említi. Részemről nem is hiszek benne. Mindenki tudta, hogy Szendrő nagyon erős vár. (Lásd pl. I. h. II. 69. 334. és 339. l.) Alája menni télen nagyobb sereggel csak azért, hogy a palánkokat megcsinálják s aztán védőivel együtt a török martalékaúll ott hagyják, — teljesen czéltalan idő- és erővesztegetésnek látszik. Legfeljebb azt tehetnök fel, hogy a király Szendrő alá ment (Szabács alól), azonban a nehézségeket belátva, a palánkhányás után visszavonúlt. De ha meggondoljuk, hogy február 16-án még Szabács alatt s márczius 1-én már Budán volt, s h gy sem a király sem kancellárja nem említi a megvételetkor kelt leveleikben ebbeli tervöket: kényszerülve vagyunk kételkedni Bonfini jólertesültségében. — A dologban annyi igaz lehet, hogy még Szabács ostroma előtt járhatott Szendrő körül magyar sereg, — kémlelődni. («In exploratione proximi castri» — írja a kancellár 1475 decz. 5-én. Szabács, Szendrő vagy valamely más vár volt-e ez? — nem tudjuk.) S hogy 1476 február 1-én Velenczében az a hír nyert megerősítést, hogy egy, Belgrád védelmére és Szendrő megostromlására a magyar király által csináltatott «bastione»-t a török kiostromolt. (I. h. II. 339. l.)

³⁾ Dipl. eml. II. 347. l. és Orsz. Lítár. Dl. 17,772.

Ő maga pedig . . .
 «Budára eredvén,
 Török sereg környüle terjedvén,
 Hát valának nékik nagy csudában
 Hogy Budának minden utcájában,
 Jelennen királynak udvarában
 Látnak török népet gazdag ruhában
 Királynak ékesen udvarlani:
 Mint kell piaczon, várban állani.¹⁾
 Ezt meghallák mind Törökországban,
 Török császár lőn nagy bosszuságban.

Dr. CSÁNKI DEZSŐ.

¹⁾ Mennyire igaz e lendületes néhány verssor is, mutatja egy olasz diplomatának ehhez hasonló elbeszélése, ugyanez évből, a királyi hadseregnek egy a törökön nyert nagyobb győzelem után történt bevonulásáról. (I. h. 325. l.)

A X. SZÁZADBELI MAGYAR HADÜGYRŐL.

Tanulmány.¹⁾

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyarok ősi honukban, Ázsia kietlen pusztáin, barom-
tenyésztéssel és vadászattal foglalkozva, vándor életet folytatának.
Nagy mennyiségű lovak birtokában, melyek úgyszólván elválhat-
lan társaik, távolságot nem ösmertek és sátraikat ma itt, holnap
ott üték föl. A vándor élet kényelmet nem engedde számokra, —
könnyű sátraik csak csekély oltalmat nyújtának a nyár égető me-
lege, a tél dermedtő fagya ellen. Örökös fáradalmaknak, nélkülö-
zések és veszélyeknek kitéve, testök, lelkök edzett lett. Szükségök
is vala erre, mert az akkori népek, száz meg száz okot találván az
összetűzésre, a háború csírája nálök soha ki nem veszett.

Hol támadva, hol támadtatva folyton harczolának. Míg a kül-
ellenség elleni folytonos háborúk azt kívánák, hogy a magyar
nemzet tömör, egységes szervezettel bírjon, addig békefoglalkozá-
suk, rendes életmódjok, mely a sokaság együttlétét ellenzi, a
decentralisationalis szervezetre utalt.

Alkotmányuk mindkét követelménynek megfelelt. Társadalmi
s egyszersmind katonai alapszervezetök a *család* vala, melyből,
mint magasabb igazgatási egység, a *törzs* vagy *nemzetségi* kötelék

¹⁾ E tanulmány alapjául szolgáltak: Bölcs Leó «Strategiája és Tak-
tikája». — «A magyar hadi történethez a vezérek korában» Salamon
Ferencztől. — «Vezérek kora» Szabó Károlytól. — «A műveltség fejlődése
Magyarországban» dr. Kerékgyártó Árpádtól és egyéb e korra vonatkozó
irodalom.

növé ki magát. Az egy törzshöz tartozók úgy békében, mint háborúban egy szerves testet képezének.

Ha idegen népek ellen kelle indulni, a nemzet törzsei egysülének. Támadásban és védelemben az összes magyarság egységes egész leve és magokat mindazon közös ügyekre nézve, melyek egység-s intézkedést igényelének, békében a nemzetgyűlés, háborúban pedig a választott vezér határozatainak mindannyian aláveték. Így azután számra nézve is erős lett a test és lélekben erős magyar.

A háborúk szakadatlan sora a hadviselés mesterségében kiválóan jártassá tevé őket. Fokozá hadi képességeket az is, hogy békefoglalkozásuknál fogva vándor életre szorítva, gyakorlati módon földrajzi, helyesebben mondva, tereptani ösmereteket szerzének, melyek őket arra képesíték, hogy az általok eddig még nem látott hadszínhelyek minémúsége felől csalhatatlan következtetéseket vonjanak.

Csakis harci fejlettségének köszönhető a magyarság, hogy az idegen népek millói közt el nem pusztúlt. Ősi hazájában sok századon át szerencsével harczolt a létért, a függetlenségért. De végre a keletről jövő népözön nyomásának engedve, nyugot felé vándorolni kényszerült. Először az alsó Djneper tájékán telepede meg. Azonban itt sem vala nyugta.

Kizavartatott új honából is, és meghasonlásba jutván önön vérével, két részre szakadt.

Egy része kelet felé indult hont keresni, de hon helyett sirját találta és a tizedik században nyomtalanul eltűnt.

A másik rész nyugot felé vonult és a Bug, Djneper, Pruth és Szeret folyók közt az Etelközben telepedett meg. De itt is csak rövid ideig maradhatott. Távollétök alatt, a midőn idegen földön viseltek háborút, a besenyők védtelenül hagyott országukat elpusztíták, nejeiket, gyermekeiket leöldösték.

Most, e nagy nemzeti szerencsétlenség után, valahára belátták, hogy szakítani kell eddigi életmódjokkal és állandó, oltalmat nyújtó hont kellend alapítaniok.

Árpád lángesze hét év lefolyása alatt hazát adott a honkereső magyaroknak, kik megtelepedve, félszázadon át majdnem megszakítás nélkül verik a vén Európa népeit. A tizedik század hat tizede

alatt 33 évet töltének táborban és 24-szer Német-, 7-szer Olasz-, 5-ször Görög- és 4-szer Franciaországban viseltek háborút. Szám-talan csatáik és ütközeteik közül csak tízet veszítének el.

Sok egymással kapcsolatosan összefüggő tényező szülé e fényes eredményt. A siker oroszlánrésze a magyar hadügyet vagyis a magyar védalkotmányt, a magyar hadszerkezetet és a magyar hadviselési módot illette.

Ezeknek elemzését tűztem föladatúl, nem csak azért, mivel a katonák pozitív tanúlságot vonhatnak belőlök, de azért is, mert a hadügy fényt áraszt az ősök belső és külső világára. Hiszen a hadügy a nemzet fejlődésével folyvást lépést tart és a közállapotokat mindenkor hiven tükrözi vissza. A védalkotmány csalhatatlanul megmondja, vajjon a társadalom egyenlő jogokat oszt és egyenlő köteleességeket ró-e ki, vagy hogy egy kis kiváltságos rész a rab-szolgaságban sinlő sokaságnak még azt sem engedi meg, hogy fegy-verrel kezében hazájáért vérént ontsa.

A védalkotmány, a hadszerkezet és a hadviselés rámutat a polgári foglalkozásra, s következtetést enged annak megítélésére, hogy a nép a műveltség mely fokán áll; e mellett igaz hírmondója testi fejlődöttségének, szellemi képességének és erkölcsi érzületének.

A IX.¹⁾ és X. századbeli magyar hadügyről, mely a majdnem 100 évet felölelő időszakban természetesen sok átalakulásnak volt alávetve, az adatok folytonosságának hiányában részletes raj-zot adni teljes lehetetlenség. Csak egy tipikus kép bemutatására szorítkozhatom. Ez is elég nehéz.

Salamon Ferencz «A magyar hadi történethez a vezérek korában» című munkájában Árpád hadi szervezetének magyará-zatára a hadtudomány modern theoriáját használván, azt mondja, hogy követi a geológok azon eredményes eljárását, mely szerint hajdani állapotok és alakulások magyarázatában alaptételül veszik, hogy ezer meg ezer évekkel ezelőtt ugyanazon természeti törvé-nyek működtek, mint napjainkban, s érvénytelen mindazon ma-gyarázat, mely nem a most uralkodó erők és törvények természe-téből indult ki.

¹⁾ A honfoglalástól számítva.

E tétel helyes voltát elismerve, én is követem tanulmányommal a kijelölt utat, habár nem zárkózom el a tudat elől, hogy az ekként fölépített constructió csakis a hypothesis értékével bír, melyről legjobb esetben sem mondhatni, hogy *való*, legfeljebb azt, hogy *valószínű*.

Mielőtt azonban a tanulmány érdemleges részéhez kezdenék, nem tartom fölöslegesnek Bölcs Leónak a magyarokról szóló közléseit jegyzeteimmel kísérve, Bourscheid J. W. német fordítása után ¹⁾ ide iktatni.

Teszem ezt azért, mivel a tanulmány alapjául szolgál, de különben is mivel a Bölcs Leó közléseire való hivatkozást a tanulmány folyamában ki nem kerülhetném.

BÖLCS LEÓNNAK AZ ÁRPÁD KORBELI MAGYAR HADÜGYRE VONATKOZÓ KÖZLEMÉNYEI.

1. *Társadalmi rend.* A skyta népek külön kormányok alá vannak osztva, bátrak, testileg erősek és pásztoréletet folytatnak. Minden törzs saját vezérrel bír, a kit követ.

2. *Az erkölcsi tulajdonságok jellemzése.* a) A turkok nemzete nagyon népes; sem fényűzést, sem kényelmet nem kedvel. Csak a háború viselésére adják magokat és arra igyekeznek, hogy az ütközetekben rettentők legyenek.

b) Semmi sem szomorítja őket annyira, mint az, ha közülök néhányan az ellenhez pártolnak. Társaiknak állhatatlan gondolkozását és haszonvágyát az egész nemzet szégyenének tekintik, mert alkalmas csökkenteni azon nagyrabecülést, melyet nemzetök iránt szívökben táplálnak.

3. *Általános rédkötelezettség.* a) A turkok és saracenok hadseregei nem állanak válogatottnak, sem pedig toborzott vagy fogadott férfiakból, a

¹⁾ Bourscheid Bölcs Leó Stratégiáját és Taktikáját a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban levő eredeti szöveg után fordította. — E fordítás némely helyen lényegesen különbözik Szabó Károly ismert fordításától, úgy hogy sok dolog egészen más világításban tűnik föl; miután nekem ép ez eltéréseknél Bourscheid előadása szabatosabbnak, valószínűbbnek, a katonai fogalmakkal megegyezőbbnek tűnik föl, mivel továbbá Szabó fordítása hadtörténelmünk egy kiváló művelője, Salamon Ferencz által is némely részben kifogásoltatik, inkább Bourscheid fordítását használtam.

kikből fegyelmet és rendet szerető erőtényező képeztek; nem, összedett népség az, mely a zsákmány reményében és hamis vallásbuzgóságból szolgál; ennek egyik következménye az, hogy az őket érő legkisebb szerencsétlenségnél azt hiszik, az Isten ellenök fordult és ők vele nem ellenkezhetnek.

Kétséget nem szenvedhet tehát, hogy a magyar sereg «néphad» volt és szervezete az «általános védkötelezettség»-en alapult. Leó kicsinylő nyilatkozatát a hadkiegészítés ezen rendszere felől indokolja, midőn azt mondja, hogy a turkok hadserege nem áll válogatott vagy fogadott férfiakból, a kikből fegyelmet és rendet szerető erőtényező képeztek.

Leó művének 4-dik fejezetében a görög hadkiegészítésről így szól.

Régi szokás szerint tisztelőkül és katonákül a szolgálatra legalkalmasabbakat válasszátok, különösen katonáknak ne vegyetek ifjakat vagy aggastyánokat, hanem erős készséges embereket, a kik nem szegények — ez utóbbi azért szükséges, hogy háborúba való elmenezők alkalmával legyen valaki otthon, a ki szánt és a gazdaságot kezeli és még azért is, hogy a fegyvert és a szükséges szerelést beszerezhesse.

b) A turkokra nézve megjegyzendő, hogy ha első támadásuk, mely minden erővel történik, sikertelen, nem azon igyekeznek, mint más nemzetek, hogy azt jóvá tegyék, hanem elfutnak, hogy alkalmasabb időben mindenféle eszközzel felül kerekedjenek.

Bölcs Leó e tekintetben ellentétékbe keveredik; lásd 9-ik és 10-ik pontot.

A magyar harcsmódor a támadások és visszavonulások szakadatlan sorából állott, ez és elismert vitézsége nem tesz hihetővé azon állítást, miszerint a magyarság az első sikertelen támadás után visszavonúlt.

4. *Fegyelmkezelés, fegyelmheztség.* Fejedelmök zsarnokilag kormányoz fölöttük és a legnagyobb szigorral bünteti a hivatalnokokat, kik hibát követnek el. Viselkedésöknek nyitja inkább a büntetéstől való félelemben, mint fejedelmök iránti szeretetben és buzgóságban rejlik. A legnagyobb állhatatossággal tűrik a fáradalmakat és az idők dühének ellenállanak. Mint a többi vándornép úgy ők is kevés táplálékkal beérik.

Ez nézetem szerint csupán a katonai életre vonatkozhatik, és a katonai fegyelem kérelhetlen kezeléséről tanúskodik.

5. *Elő gondoskodás a háborúra.* Télen-nyáron nagy számban élmeznek lovakat, a melyekből a háború kitörésekor a legjobbakat kiválasztják; ezeket békókba téve sátraik közelében őrzik.

6. *Élelmezési és utánpótlási intézkedések.* a) Nagy csapat kanca és tehén követi őket, melyek teje ételt szolgáltat számukra.

b) Minthogy felette sok lovat visznek magokkal, a lótáp esetleges hiánya nehezökre esik.

A későbbi portyázó hadjáratokban, hol főtényező a gyorsaság volt, teheneket alig vihettek magokkal.

7. *Hadi eljárásuk és szokásaik leírása.* a) A turkok tervöket nagy titokban tartják; pénzvágyók; szavoknak nem urok és lelkiismeretöket azok megszegése nem bántja. Hiába ingerlik följánlott ajándékokkal: elfogadják és mégis cselvetnek nektek. Az időt jól tudják megválasztani és ritkán mulasztják el a kínálózó alkalmat megragadni. Nem mindig harcolnak nyílt erővel, nyílt ütközetekben; legtöbbször cselben és titkos lesállásban áll játéku.

b) Ha az ellenséges csapatok egy része valamely erődített helyre menekül, a legsietösebb dolgok kitudni, hogy az erősségben hány ember és ló van, és mennyi élelmi és hadiszer van ott felhalmozva. Ezután haladék nélkül a hely körülzárolásához fognak, s nem hagynak nyugtot mindaddig, míg az erőd kézre nem kerül. Legelőször könnyebb átadási föltételeket szabnak, mihelyt az ellenség azokat elfogadni hajlandónak mutatkozik, szigorúbb föltételekkel állnak elő.

A mindenkor érvényes hadi elvet követték «semmit sem félig tenni».

8. *Táborozás.* Nem táboroznak sánczok mögött mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint vannak-elszéledve.

Táborukat messzire előretolt örök által köröskörül oly sűrűen őriztetik, hogy könnyen meg nem lephetők.

A kijelentés, hogy a magyarság a csata napjáig törzs és nemzetség szerint elszéledve táborozott, igen fontos, mivel ebből feltétlenül azt lehet következtetni:

1-ször, hogy ez az elszéledés könnyebb élelmezés tekintetéből történt;

2-ször, hogy merev csatarendjük nem lehetett.

9. *Fegyverzet, felszerelés és harci kiképzés.* a) Karddal, vérttel, íjjal és lándzsával fegyverkeznek.

b) Legjobb lovaik eleje vassal vagy nemezzel van borítva.

c) Ha az íjjat használják (és ezt leginkább az üldözök ellen használják) a lándzsát vállukra vetik; mihelyt használatára alkalom nyílik, azonnal előveszik. A két fegyverrel felváltva harcolni kiválóan tudnak.

Lóhátról nyilazni kedvenz gyakorlatuk.

d) Távolról csatázni mesterségök; a cselbeejtés művészetök; színlelt futásban szétszóródni és hirtelen visszafordulva támadni, remeklésök.

Miután Bölcs Leó a magyaroknál előforduló fegyverzetet felsorolja, tüzetesebben csak az íjről és a lándzsáról beszél; ebből az következtethető, hogy fő-fegyverzetök az íj és a lándzsa volt, a kardnak pedig csak mellékes szerep jutott.

Bölcs Leónak azon kijelentése, hogy a lándzsával és íjjal felváltva harcolni kiválóan tudnak, a mellett bizonyít, hogy a nyil-harczot és a rohamot legnagyobb összhangzásba hozták.

A d) alatti ellentétben áll a 3-ik pontban tett nyilatkozattal (lásd azt).

10. *Harcz. a)* A skyta népek egy és ugyanazon mód szerint helyezkednek csatarendbe, egy és ugyanazon mód szerint harcolnak, *és pedig hátrajelé*, a mi különös sajátosságuk.

b) A turkok és bolgárok, habár szintén skytaktól erednek, az egyetlenek, kik az ütközetben több rendet és *állhatatosságot* tanúsítanak, mint minden más skyta nép.

c) Csatarendjökben a hadsereget nem osztják fel három nagy vonalra, mint a rómaiak, hanem sűrű, mély csoportokat alakítanak, alig észrevehető térközökkel, úgy, hogy messziről az egész egynek látszik. Oldalt és hátul külön csoportjaik vannak azok támogatására, kik segélyt igényelnek és az ellenség megkerülésére, ha az ellenrendszabályt nem alkalmazott.

Podgyászukat a hadrend mögött attól jobbra vagy balra egy-két mértföldnyi (750—1500 méter vagy 1000—2000 lépés) távolságra őrséggel ellátva helyezik el.

Ha főlöszleges lovakkal rendelkeznek, azokat lábaiknál fogva békókba téve, a vonat mögé állítják.

d) Nagy mélységgel fitogtatnak, hogy többeknek látszassanak. Ennek következtében a csoportokat nem egyenlő mélyen tartják, hanem néhánynak közülök nagyobb mélységet adnak mint a többinek. Csoportjaiknak szélessége azonban teljesen egyenlő és szabályszerűnek látszik.

e) Ha elleneik megszaladnak, nem elégesznek meg azzal, hogy őket mérsékelten üldözzék, miként az a rómaiaknál szokásban van, de teljes erővel folytatják az üldözést, hogy az ellent utolsó emberéig megsemmisítsék.

f) Hátráló ellenségek üldözésénél a turkok többnyire rendetlen-ségben vannak; ha tehát az, a ki hátrál rendet tart és hirtelen vissza-

fordulva a turkokra csap, feltétlenül halomra dönti és futásra kényszeríti őket.

Ezen és a következő ponttal a «Harczászat» című fejezetben foglalkozom bővebben.

11. *Harczászatuk gyengesége.* Fegyelmezett gyalogságtól nagyon félnek, mivel azok lovaiknak igen sokat árthatnak. Ha azokkal megütközendő, lovaikról leszállnak, még többet szenvednek, mivel gyalog harczolni szokva nincsenek. A síkságon tömör csatarendben ellenök rohanó lovassággal sem szeretnek megküzdeni.

12. *A magyarok ellen alkalmazandó rendszabályok. Harci tanácsok.* Hogy velök gyorsan végezhesünk, igyekezni kell őket nyílt csatára kényszeríteni, vagy pedig őket éjjel megrohanni.

Ez okból a csapatok egy része rejtekben legyen, míg a másik rész támad.

Ha ellenök (a turkok ellen) háború van folyamatban, nagyon kell ügyelni és az elővigyázat egy követelményét sem szabad elhanyagolni; ha szándékban volna nekik (a turkoknak) nyílt csatát felajánlani, valamely a hátban fekvő, akár a természet, akár művészet által erősített hely után kell nézni, a hová azon esetre, ha az ellenség győzne, visszavonulni lehet. E hely az emberek és lovak számára néhány napra vizet és eleséget szolgáltatni képes legyen. Az ütközetbe menetel előtt a sereg podgyásza is itt hagyandó hátra.

Ha a hadseregtekben zsoldba fogadott idegen gyalogság lenne, azt a csatában nemzeti szokása szerint rendezték.

Az egész hadsereg csatarendjére nézve szabály legyen, hogy lovaságtokat (a turkok ellen) a gyalogság mögé helyezték. Ha csak lovassággal rendelkeztek, akkor kövessétek azon tanokat, melyeket ezen esetre adtam.

A legfőbb gondotok abban álljon, hogy az oldalakat és a hátat jól fedezzék. Parancsoljátok meg a cursoroknak (futóknak), hogy defensoraiktól (védőiktől) 3—4 nyílövésnél távolabbra ne menjenek. Igyekezzetek azon (ha a turkok ellen harczoltok), hogy a csatatér síkságon vagy oly területen legyen, a hol sem erdőség, sem mély utak, sem pedig magas mesgyék nincsenek, a melyeket a turkok lesállításokra előszeretettel szoktak fölhasználni.

A négy oldal hosszában (a harczalakzat négy oldalának hosszában) megfelelő távolságban gondos őrsöket állítsatok fel, hogy az ellenség mozgásáról hírt nyerjeteek.

Ha lehetséges oly térséget válasszatok, melynek hátterében egy átgázolható folyam vagy tó vagy pedig mocsár van.

Ha a csata kimenetele kedvező reátok nézve, akkor az ellent sem lanyhán, sem túlságos tűzzel ne üldözzétek.

A magyarok ellen követendő eljárás fejtegetésénél Leó azt hangoztatja, hogy a sereg-felállítás háta és oldala biztosíttassék.

Ez feltárja előttünk, hogy a magyarságnál mindenkor azon harcászati elv uralkodott, hogy oldaltámadások és megkerülések által kell a csatadöntést keresni.

VÉDRENDSZER ÉS VÉDALKOTMÁNY.

Egész irodalom keletkezett annak kiderítésére, vajjon a sereg-szervezetnek mely neme dívott a megtelepedett magyaroknál. — Túlnyomó azoknak száma, kik azt tartják, hogy *fœderalicus* kormányforma mellett a vérségi (a törzs vagy nemzetségi) rendszer Szent-István király uralkodásáig volt honos, holott vannak olyanok is, kik állítják és bebizonyítani igyekeznek, hogy a magyarságnak megtelepedésétől kezdve monarchikus államformája volt és a fejedelmek, «kiknek csak a korona jelvénye hiányzott, hogy királyoknak neveztessenek», zsoldos hadakkal viselték külföldi hajárataikat.

A merőben ellentétes állítások a IX. és X-dik századot tárgyaló hiteles, nem hiteles, de egyaránt kevés, vagy legalább nem elég adatokat nyújtó kútfőkre vannak fektetve. A pártok főképen a teljes hitelűnek tartott görög írók, Böles Leó és Bıborbau Született Constantin császároknak, a magyarokról szóló közléseikre támaszkodnak, persze egyéni felfogás szerint ellenkező értelmezést adván azoknak.

Elteltekintve a kormányforma vitás kérdésétől, katonai szempontból csak az tisztázandó, hogy a magyarság hadkiegészítése a honfoglalás után a *nemzetség* rendszerére volt-e fektetve, s ha igen, meddig? vagy pedig már mindjárt elejétől fogva a *hűbéres* vagy *zsoldos* rendszer dívott?

Mielőtt erre a felelet megadatnék, szükségképen fogalom-meghatározásokba kell bocsátkoznom.

Mit jelent a törzs és nemzetiség rendszer?

Jelen esetben synonym az «általános védkötelezettséggel», a

mennyiben a vérségi rendszerbe befoglaltatik az általános védkötelezettség criteriuma, a «személyes vradó».

A «törzs és nemzetség» kifejezést kiküszöbölve, helyébe az általános védkötelezettség kifejezést alkalmazva, az előbb felvetett kérdés az egyes fogalmak körülírásával így hangzanék.

A magyar hadseregkiegészítés alapját a vezérek korában az általános védkötelezettség képezte-e, a melynél a nemzet minden egyes tagja személyesen védköteles és a mely a legnagyobb erő-kifejtésre képesít, vagy a hűbérrendszer, melynél egyes hatalmasabb egyének az államfővel úgyszólván örökszerződési viszonyba lépnek s ezek a hűbérbe adott földbirtok fejében bizonyos számú harczosok kiállítására kötelezik magokat, vagy pedig a zsoldos rendszer, mely a hűbérrendszertől csak abban különbözik, hogy a katonakül felfogadott egyének szolgálatukat pénzértéért teljesítik.

Ha nem is tudnók, hogy vándor népeknél minden fegyverfogható férfi harczos volt, a dolog természetében rejlik, hogy a honalapítást a honszerzők személyesen foganatosíták.

Axioma, hogy Magyarország foglalásánál *minden magyar* fegyveresen közreműködött.

A honfoglaló sereg tehát a szó teljes értelmében *néphad*¹⁾ volt, a mi kizárja, hogy az zsoldos kiegészítő rendszeren alapúlt volna. A hűbéres rendszer sem képezheté alapját; ellene szól ennek az, hogy a magyar nemzet fiai egyénileg szabadok lévén, köztük oligarcha családok alig voltak, s ha léteztek is befolyásos egyének, ezek nemzetségek fölött korlátlan hatalommal nem rendelkeztek.

Egyedül az általános védkötelezettség képezheté a honfoglaló magyar hadsereg alapját.

Nincs ok azt hinni, hogy a megtelepedés után *mindjárt* más honvédelmi, illetőleg seregkiegészítő rendszer léptettetett volna életbe. Átalakulások rendszerint csak lassankint történnek. Pannónia birtokba vétele után egy-két évtizeddel azonban, a midőn a megállapodott viszonyok folytán a magyarságnak az új honból való kiűzetése ki volt zárva, a földbirtokot és jobbágyokat nyert magya-

¹⁾ Lásd Leó közleményeinek 3. pontját.

roknál az ideális védkötelezettséget a maga tisztaságában többé betartani nem lehetett.

A seregszervezésnél tehát a *hűbérrendszer bizonyos nem* érvényesült.

A magyar hűbérrendszer azonban nem az államfő és egyes családok elbatalmaskodásában lelte létfeltételét, hanem a magyar nemzet önfentartási ösztönében. 200,000-re tétetik a magyar honfoglaló hadsereg száma és ebben a férfi-világ zöme befoglaltatik. Hatvan év alatt 33 teljes esztendeig tartott háborúskodásban a magyar nemzet *feltétlenül kívész*, ha seregét kizárólagosan *csak* magyar férfiakból alakítja.

Ennek bebizonyítására a következő kimutatás szolgál:

Kimutatás

a 889. évtől 970-ig viselt magyar hadjáratok alatt emberéletben beállott veszteségekről.

A hadjárat évi	A hadszínhely	A kivonuló sereg létszáma	A hadjárat eredménye	Veszteség százalékban kifejezve	Veszteség számokban kifejezve	Megjegyzés
889-896	<i>Pannonia</i>	200,000	győzelmes	0.76	10,000	A honfoglalás 7 évi munkája; az összes veszteséget csak 5%-ra teszem
899	<i>Olaszország</i>	20,000	«	7	1,400	Velence előtt ütközetet vesz tenek Brentánál győznek
900	<i>Keleti Németország</i>	20,000	«	7	1,400	roppant zsákmánnyal térnek haza
901	<i>Karinthia</i>	20,000	«	7	1,400	
902	<i>Morvaország</i>	20,000	«	7	1,400	
903	<i>Bajorország</i>	20,000	«	7	1,400	
904	<i>Bajorország</i>	20,000	vesztes	10	2,000	a bajorok lakoma alatt orozva meggyilkolják vezéreiket
906	<i>Szászország</i>	20,000	győzelmes	7	1,400	gazdag zsákmánnyal térnek haza
907	<i>Magyarország Ausztria</i>	50,000	«	3	1,500	a pozsonyi csaták; az ennsburgi győzelem
908	<i>Németország</i>	20,000	«	7	1,400	
909	<i>Németország</i>	20,000	«	7	1,400	
910	<i>Németország</i>	20,000	«	7	1,400	Augsburgi első csata
912	<i>Németország</i>	20,000	«	7	1,400	

A hadjárati év	A hadszínhely	A kivonuló sereg létszáma	A hadjárat eredménye	Veszteség százalékban kifejezve	Veszteség számokban kifejezve	Megjegyzés
913	Németország	20,000	vesztes	15	3,000	Öttingennél
915	Németország	20,000	győzelmes	7	1,400	
916	Németország	20,000	«	7	1,400	
917	Németország	20,000	«	7	1,400	
919	Németország	20,000	«	7	1,400	számtalan rabbal tértek haza
921	Olaszország	20,000	«	7	1,400	
922	Olaszország	20,000	«	7	1,400	
924	Olasz-és Franciaország	20,000	«	25 %	5,000	vérhas pusztított nagy mérvben
924	Németország	20,000	«	7	1,400	
926	Német-és Franciaország	20,000	«	7	1,400	
932-933	Németország	100,000	vesztes	36	36,000	merseburgi csata. (Több történész részéről a veszteség tagadásba vétetik.)
934	Görögország	20,000	győztes	7	1,400	,
936	Németország	20,000	«	7	1,400	
937	Francia-és Olaszország	20,000	«	15	3,000	Abruzzoiszorosokban sokan lemészároltattak
938	Németország	20,000	vesztes	15	3,000	Dortmundnál (Hunnentränke)
940	Olasz-és Spanyolország	20,000	győztes	10	2,000	Spanyolországban a cordóvai califa ellen
943	Görögország	20,000	«	3	600	rövid ideig tartott
944	Németország	20,000	vesztes	25 %	5,000	
947	Olaszország	20,000	győztes	3	600	
950	Németország	20,000	«	7	1,400	
951	Olasz-és Franciaország	20,000	«	7	1,400	foglyokkal terhelve tértek vissza
954	Német-és Franciaország	20,000	«	7	1,400	
955	Németország	100,000	vesztes	60 %	60,000	Augsburgi csata
958	Görögország	20,000	«	15	3,000	
970	Görögország	20,000	«	15	3,000	
Összes veszteség --- ---					169,900	

Jegyzetek. Természetes dolog, hogy e veszteség-kimutatás concret adatokon nem épülhet. — Az egyes rovatok összeállítása tekintetében a következőket jegyzem meg:

a) Az 1-ső, 2-dik és 4-dik rovat Kerékgyártó «Miveltség fejlődése» és Szabó Károly «Vezérek kora» című munkája alapján állított össze.

b) A 3-dik rovatban a «kivonuló sereg» létszámának meghatározására alapul vettem, hogy kevesebb mint 20,000 harcros semmi szín alatt sem indulhatott oly messze földekre, mint Német-Olasz-Francia és Görögország. 5—10,000 főnyi csapat a hosszú hadműködési vonalokon annál is inkább vereséget szenvedett volna, mivel a seregnek tetemes része a foglyok és zsákmány őrizetére szánva, a küzdő erőre veszendőbe ment.

Ellenkezőleg teljesen jogosultnak kell tartanom azt a feltevést, hogy a portyázó hadjáratok 30—40 ezer emberrel viseltettek.

A krónikák azon feljegyzése, hogy Görögországba 200—300 főnyi magyar csapatok törtek be, itt tekintetbe nem vehető, miután nagyon valószínű a föltevés, hogy e kis csapatok «saját szakállukra» működtek.

c) A veszteségre közép szám szerint számított hét százalék inkább kevés mint sok, mert teljes lehetetlenség föltételezni, hogy a magyar sereg hadi útjában ellenállásra ne talált volna, már pedig a természetes fogyatékos rendes békeidőben is négy százalékra tétetik, három százalék pedig a hadi fáradalmaknak és az ellenséges ellenállásnak mindenesetre áldozatul esett.

A kimutatás összeállításából látható, hogy a veszteségnek a *gondolható minimuma* vétetett föl. A 889. évtől 970-ig majdnem szakadatlanul tartott háborúkban tehát 170,000 főnyi veszteség föltétlenül volt.

Nem bizonyítékul említem fel, mert mások a viszonyok, de tájékoztatásul hogy a hadjáratok mennyi emberéletet emésztenek fel, azt, miszerint egész hiteles adatok szerint a keleti háborúban 1854-től 1856-ig 386,000 ember veszett el. Az észak-amerikai háborúban 1863-tól 1865-ig elesett --- --- --- --- --- --- --- --- 5,221 tiszt és 90,868 legény, háborúból származó betegségekben elhalt 2,321 « « 182,32) «

Összesen tehát 7,542 tiszt és 273,197 legény.

A francia-német háború áldozatainak száma a németek részéről 44,890-ben, a francziák részéről 162,206-ban van megállapítva. Az utolsó török-orosz háborúban 200—300,000 ember halt el.

A háborúk által emberéletben okozott nagy veszteséggel a magyarság szaporodása nem tarthatott egyenlő lépést és föltétlenül elpusztul, vagy legalább uralkodó szerepét veszíti el, ha hadseregének sorai közé idegen elemeket föl nem vesz.

És tényleg így is történt. A fenti indokokból a magyarok nemzeti és egyszersmind hadügyi politikája oda irányult, hogy a

nagyobb szabású külföldi hadjáratokhoz zsoldért felfogadott vagy zsákmányra való kilátás folytán önként csatlakozott idegen népeken ¹⁾ kívül hazahurczolt és meghonosodott foglyok is alkalmaztassanak hadi szolgálatra.

Ha valószínű is, hogy a rabszolgák gyanánt tartott foglyok közül egy bizonyos töredék különböző okoknál fogva részesült a szabad magyar jogaiban, s mint szabad magyar küzdhetett is a hadsereg kötelékében, a foglyok zöméről ez nem állitható, mivel ők egyesek tulajdonát s ügyszólván gazdaságát képezvén, az illetők birtokukról nem egy könnyen mondtak volna le.

Ezeknek harcra való alkalmazása csakis a hűbérrendszer alapján történhetett, azaz más szóval a rabszolगतulajdonosokat kötelezni kellett engedmények fejében bizonyos számú rabszolgát harcra állítani.

Hogy az idegen elem a magyar hadseregben mily arányban volt képv selve, meg nem oldható kérdés. Bölcs Leó a görögöknek azt tanácsolja, hogy csapatjok legfeljebb egynegyed része álljon idegen elemből. Valószínű, hogy ennél többet a magyarok sem alkalmaztak soraikban.

A fenti fejtegetések után, melyekben bebizonyítani igyekeztem, hogy a magyarok védrendszere az «általános védkötelezettség»-en és e mellett a *hűbérrendszer* egy bizonyos nemén alapúlt, a védalkotmányra vonatkozó határozmányokat a következőkbe foglalom össze:

1. *Általános és személyes védkötelezettség.* Minden magyar férfi személyesen védköteles.

2. *A hadkötelezettség tartama.* A testi alkalmasság beálltával, a korra való tekintet nélkül mindaddig, míg az illető testileg fogyatékos nem lesz.

3. *A szolgálati kötelezettség tartama.* A fegyvergyakorlatok, a mozgósítottság és a háboru tartama alatt.

4. *Idegenek védkötelezettsége.* Az önként hódoló régi lakosok és az önként csatlakozó idegen harcosok a szabad magyar jogainak élvezete mellett hasonlólag személyesen védkötelesek.

¹⁾ A német történészek szerint Merseburgnál oroszok, lengyelek, tatárok is voltak a magyar hadseregben.

A hadsereg fölhívása. A nemzeti közgyűlés felségjogaihoz tartozott, helyenként mint a vérszerződés 6. pontja említettik és így hangzik:

... «A ki a táborban meg nem jelenik és elmaradásának okát nem adhatja, ketté hasíttatik, vagy szolgaságra taszítottatik.»

5. *A fegyveres erő alkatrészei.* a) a szabad magyarokból szervezett lovas sereg.

b) a felvegyverzett szolgálók, könnyebb hadiszolgálatokra.

c) A meghódított lakókból szervezett területi sereg (várőr-ségek.)

6. *A sereg számereje.* A hadsereg számerejét a hadkötelezetek száma, illetőleg a kiállítandó sereg nagysága határozta meg.

7. *Hadkiegészítő területek.* Az egyes törzsek kerületei egy-szersmind hadkiegészítő területeket is képeztek.

8. *Kiképzés.* Hadviselési módjuk egységes volta bizonyossá teszi, hogy a magyarok harci kiképzése egységes elveken alapult. S habár e tekintetben írott adataink nincsenek is, mégis következtetés útján bizonyosra vehetjük, hogy a nemzetgyűléseken állapítottak meg rendszerint azon vezéreszmék, melyek szerint az egyes törzsek a részletes kiképezést vezették.

A hadi mesterség főfoglalkozásuk lévén, békében legtöbb ide-jöket hadi gyakorlatokkal töltötték. S ha következtetéseinket a mai kiképzési rendszerre építjük — a mit nem tenni nincsen ok, — akkor a megtelepedett magyarok kiképzési eljárása a követ-kező lehetett:

A részletes kiképzés, mely kiválóan a testi ügyességek el-sajátítását, a lovaglást, nyilazást, fegyverforgatásbani jártasságot czélozta, a család kötelékében végeztetett; a *csapattestben* való mozgás, nyilazás és a harcz a nemzetség kötelékében; míg a mai hadosztály, vagy hadtest gyakorlatoknak megfelelő *harczygakorlatok*, a vezetésbeni ügyesség fejlesztésére, a törzskötelékben tör-téntek.

A gyakorlatok egy nemének tarthatjuk még a nagy hajtó vadászatokat is, melyek a testi ügyességek fejlesztéséhez bizonyára nagyban hozzájárultak.

II. A HADERŐ.

Nyílt ütközetekre és támadó hadjáratokra csak egy fegyvernemök volt, — a nyíllal, dzsidával, karddal és vérttel fölfegyverzett lovasság, mely azonban úgy a gyalogság, mint a lovasság mai napság megkívánt kellekeit magában egyesítette.

A nyilazásban mesterek, a lovaglásban művészek voltak; a közeli mint a távoli (nyíl) harcra egyaránt képesítvék.

Ha paradoxon nem volna, s ha a mai lovasság és a mai gyalogság feladatát, harcmódját tartjuk szem előtt, bátran lovasgyalogságnak lehetne őket nevezni, daczára annak, hogy BölcS Leó, Szabó Károly fordítása szerint, azt mondta róluk, «hogy lovaikról le nem szállhatván, mert gyalog megállni nem bírnának, mint a kik lóháton növekedtek fel».

1. *Tagozás.* A szervezeti alapegység a «nemzetség» vala, melynek legnagyobb hadi létszáma, ha a krónikáknak hitelt lehet adni, — a honfoglalásnál 2000 fegyveresből állott. A honfoglalást követő időszakban a nemzetségek harczállománya, a szerint a mint a nemzetgyűlés vagy a törzs főnöke a kiállítandó jutalékot megállapította, kisebb vagy nagyobb lehet.

Hogy a nemzetségek mily alosztályokat állítottak fel és ezek bírtak-e egyszer és mindenkorra rendszeresített létszámmal, megállapítani nagyon nehéz volna. Legelfogadhatóbb hypothesisnek azon nézetet tartjuk, mely szerint a harczászati egységek alakítására a 10-es, 100-as, 1000-es számokat és pedig a 10-et a rajkötélékre, a 100-at a század és 1000-et az ezred kötelékre használták. E harczászati tagozat mellett nem csak az egyszerűség elve, de az is szól, hogy az ázsiai lovas népek majdnem mindnyájan e tizedes rendszert alkalmazták.

Azt állítják, hogy a chinai fal építésének idejében alakítottak az első harczászati tagozott birodalmi sereg, mely a feudális urak rendezetlen hadai helyébe lépett. A chinaiak ezen seregnél állították föl először a 100—1000—10000 harczosból álló csapattesteket, mely harczászati tagozást utóbb valamennyi a chinaiakkal érintkező és időnkint a chinaiaknak segélycsapatot kiállító ural-

altai népek utánozták. Hasonló szervezettel bírtak az egyiptomiak, Dzsinkiskhán csapatai, valamint a törökök is, a midőn az utóbbiak Kis-Ázsiában a kereszties hadak ellen harczoltak.

A legmagasabb harczászati — és a mennyiben itt e fogalom hadászati egység nem igen alkalmazható, mondjuk egyszersmind a legmagasabb rendelkezési egységet a «törzs» képezte, melynek legnagyobb hadi állománya a honfoglalásnál 25—30,000-re tétetik. Valószínű, hogy a honfoglalás után a törzs háborúban mindenkor kisebb létszámmal, talán 10,000-nyi lovassal vonult ki, vagy pedig szétosztatott és 10,000-nyi főből álló két egységet (hadosztályt) alakított. Ezen állításnál arra támaszkodom, hogy különösen lovas csapatok vezetésénél felette bajos, sok egységgel rendelkezni.

Hogy a magyar hadseregnek, midőn tekintélyes létszámmal, mondjuk mintegy 100,000 nyi fővel vonult ki, — hány rendelkezési egysége volt, vajjon a törzsek számához képest 7 vagy 8 törzsből állítottatott-e össze, — hiányzik minden támpont, de azt bizonyosra vehetjük, hogy a fejedelmek (vezérek) korában a sereg a kisebb egységek összetételéből alakítottatott, — nem pedig az összpontosított hadsereg lett esetenként részekre felosztva. Ez utóbbi eljárás nehézkes és időrabló lett volna, s a magyarság sohsem leendett volna képes, mint tényleg megtörtént, hadi készülődéseit meglepő gyorsasággal befejezni, s támadó hadjáratait villámsebességgel megindítani.

A görög seregszervezési rendszerből, a magyarokéra következtetés nem vonható. Ott egészen más viszonyok uralkodtak.

Védrendszerök védelmi jelleggel bírt; zsoldos hadseregök volt; seregök zöme gyalogságból állott, s a mi fő, phalanx-harczászatuk a seregnek mint egyetlen egy szerves testnek merev formába öntését kívánta.

2. *Mozgósítás.* Az, hogy Magyarország a szó teljes értelmében katonai állam volt, vagyis a polgári és katonai kormányserkezet egybeesett, a mozgósítást igen egyszerűvé tette. Minden egyes hadköteles (harczos) a mozgósítási parancs vétele után azonnal teljes fölszereléssel csoportosult a nemzetség zászlója körül; a nemzetségek vonatukkal, melyeket a község, nemzetség, törzs állított ki, a sereg összpontosítási helyére vonultak.

A sereg összpontosítási helyén az élelmi szükségleteket a környék, és pedig minden valószínűség szerint kárpótlás nélkül, szolgáltatotta; külföldön az élelmezés harácsolás útján fedeztetett. A mozgósítási rendelkezés tehát nagyon kevés pontokra szorítkozott: 1. mely törzsek mozgósítanak, s mily létszámmal. 2. az összpontosítás helye és ideje; 3. az összpontosítási körlet által szolgáltatandó tápezikkek mennyiségének megállapítása.

Felette érdekes képet nyernénk a közállapotokról, a fejedlem viszonyáról a törzsfőnökökkel szemben, illetve a kormányformáról, ha adatokkal rendelkeznénk, hogy a részleges mozgósítás mily elvek szerint történt.

Kivéven a háborúkat, melyekhez a krónikák szerint mindenkor mintegy 100,000 főből álló hadsereg mozgósított, a legtöbb külföldi hadjáratok kisebb seregekkel viseltettek. E seregek nagyságára adataink nincsenek, de a hadszínhelyek tetemes távolsága, valamint a haza hurczolt foglyok sokasága valószínűvé teszi, hogy kevesebb mint 20—30,000 fővel a magyarság semmi esetre sem indult el.

Miként alakított az ily portyázó hadsereg? Minden egyes törzs szolgáltatott-e hozzá bizonyos taktikai egységeket, vagy csak néhány törzsből állított ki, vagy pedig csak egyik vagy másik törzs mozgósított. E kérdésekre nagyon nehéz megfelelni. Csak combinative szólhatnánk hozzá.

Azt hiszem, hogy egy részleges mozgósítás alkalmával a kiállítandó sereg vegyes összetételű volt, illetőleg minden egyes törzs bizonyos számú taktikai egységet szolgáltatott hozzá.

E véleményem a következő okoskodáson alapúl.

Szabó Károly «A magyar vezérek kora» című munkájában a portyázó hadjáratokról szólva ezt mondja: «A IX. század magyarsága, mely szántás-vetéssel nem foglalkozva hűbért s jobbágyi viszonyt nem ismerve, saját alattvalóinak mesterséges adóztatásához nem értve, legbecsületesebb s szabad vitézhez legillőbb keresetének azt tekintette, a mit fegyverrel szerzett, épen azon korban, midőn hazát is fegyverrel vívott magának, a külföldi hadjáratoktól visszatartóztatva tétlenségre kárhozhatni s a nemzet ifjú testében pezsgő életerőt, mintegy önmaga fölemésztésére irányozni, a legnagyobb balfogás lett volna».

Ha a magyarságnak egyedüli életfentartási módja a hadjáratokban rejlett s ezt szégyenleni nincsen ok, mert hiszen a művelt Róma sem cselekedett századokon keresztül másképen, akkor közeli azon föltevés is, hogy a hadi zsákmánynak, szereztetett az akár az összes magyarság, vagy csak egy része által is, — közvagyonnak kellett lenni, a mit egyébként bizonyít a vérszerződés 2. pontja, mely azt mondja, «hogy a mit közös erővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön».

Hogy a zsákmány mily arányban osztatott szét, nem tudjuk, valószínű, hogy a fejedelemnek és a harcosoknak nagyobb rész jutott, mint a többieknek.

Ha egy vagy két törzs állította volna ki a hadsereget, ezek ezen föltevés mellett vagyonilag és foglyokban, tehát népesedésben is jobban gyarapodtak volna, úgy hogy nem leendett kizárva az eshetőség, hogy egyik vagy másik törzs, illetve a törzsfőnök az állam hatalmát magához ragadja. Viszont pedig szerencsétlen háború esetén ezen törzs népében nagy veszteséget szenved vagy végképen kipusztúl, a mi megint csak a törzsek egyensúlyának rovására történhetett.

E szerint tehát úgy a közelégületlenség meggátlására, valamint az igazság kívánalmaiból kifolyólag, de nem különben politikai bölcsességből is szükséges volt, hogy a portyázó hadjáratokhoz megkívántató hadsereg a törzsek mindegyikéből aránylagosan állíttassék össze.

Bizonyít e föltevés mellett az is, hogy a történeti források szerint a hadsereg vezérei a nemzetgyűlésen választva lettek, vagy mások szerint azok a fejedelem által nevezettek ki; már pedig, ha a sereg egy vagy két törzsből alakult volna, akkor a sereg vezére bizonyára az egyik vagy másik törzs főnöke lesz és sem választásra sem kinevezésre szükség nincsen.

HÁZAY SAMU.